พุทธศาสนสุภาษิต

เล่ม ๑

ของ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศาสนสุภาษิต

เล่ม ๑

ของ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๖ พฤศจิกายน ๒๕๑๐

995

นางทองอยู่ ศีลธรวิสุทธิ์

ชาตะ พ.ศ. ๒๔๔๐

มรณะ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๐

กุศลใดที่ได้จากการพิมพ์หนังสือนี้

ขออุทิศให้แม่.

กำหนดการฌาปนกิจศพ

นางทองอยู่ ศีลธรวิสุทธิ์

ณ ฌาปนสถาน กองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันอาทิตย์ ที่ 5 พฤศจิกายน 2510

เวลา 16.30 น. เชิญศพตั้งบำเพ็ญกุศล

เวลา 19.30 น. สวดพระอภิธรรม

วันจันทร์ ที่ 6 พฤศจิกายน 2510

เวลา 10.30 น. เจริญพระพุทธมนต์และถวายภัตตาหารเพล

เวลา 14.00 น. แสดงพระธรรมเทศนา 1 กัณฑ์ แล้วบังสกุล

เวลา 17.00 น. ประชุมเพลิง

จึงขอประกาศมาเรียน และเรียนมาด้วยความเคารพ

บุตร ธิดา และ ญาติ เจ้าภาพ

คำชี้แจง

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทรงตั้งกรรมการตรวจชำระแบบเรียนขึ้นคณะหนึ่ง และพระมหาทองสืบ ป. ๘ วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นกรรมการ ผู้เรียบเรียงร่างพุทธศาสนสุภาษิตนี้ เมื่อคณะกรรมการตรวจชำระแล้ว จึงให้พิมพ์เป็นพุทธศาสนสุภาษิตเล่ม ๑ สำหรับใช้เป็นหลักสูตรนักธรรมสืบไป.

ในการตรวจชำระพุทธศาสนสุภาษิตนี้ มีข้อควรชี้แจง ดังนี้

๑. อาศัยคำนำในพุทธศาสนสุภาษิตฉบับเดิมว่า "มีเวลาทำน้อย ระเบียบที่จัดไม่เรียบร้อยไปโดยตลอด" ดังนี้ ภายหลังจึงได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงต่อมาหลายครั้ง เช่นการแยกหมวดธรรม แก้คำแปล และเพิ่มใหม่เป็นต้น คราวนี้ได้แก้รูปปรับปรุงใหม่ เพื่อให้ยุติเป็นพุทธศาสนสุภาษิตเล่ม ๑.

๒. พุทธศาสนสุภาษิตเล่มแรกมี ๒๔๙ ข้อ พิมพ์ครั้งที่ ๘ เพิ่มขึ้น ๓๗ ข้อ ครั้งที่ ๑๐ เพิ่มขึ้น ๒๔๙ ข้อ และครั้งที่ ๑๓ เพิ่มขึ้น ๘๖ ข้อ รวมเพิ่มใหม่ ๓๗๒ ข้อ รวมทั้งสิ้นมี ๖๒๑ ข้อ ส่วนในการตรวจชำระครั้งนี้ ได้ตัดที่เฝือออกเสีย ๑๖๐ ข้อ แต่เพิ่มใหม่อีก ๓๙ ข้อ จึงยุติเป็นพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ มีสุภาษิต ๕๐๐ ข้อ.

๓. พุทธศาสนสุภาษิตนี้ มีอรรถเป็น ๒ อย่าง คือ แสดงสภาวธรรม ๑ แสดงโอวาท ๑ การคัดเลือกสุภาษิตได้ถือหลักนี้ และเว้นภาษิตอื่นอันแย้งกับพุทธวจนะอย่าง ๑ เว้นคำปฏิญญาหรือแสดงมติ

อันขัดกับอรรถทั้งสองนั้นอีกอย่าง ๑.

๔. การจัดหมวดธรรม ได้เรียงตามลำดับอักษร ในหมวดหนึ่ง ๆ นั้น ที่เนื่องด้วยอรรถ ก็เรียงไว้ตามลำดับอรรถ ที่เนื่องด้วยธรรม ก็เรียงไว้ตามลำดับธรรม ที่เนื่องด้วยบุคคล ก็เรียงไว้ตามประเภท ที่เนื่องด้วยโอวาท ก็เรียงไว้ตามข้อห้ามและคำสอน.

๕. คำแปลทั้งปวงอาศัยรูปเรื่องบ้าง อรรถกถาบ้าง สำนวนภาษาบ้าง มีบางข้อที่พึ่งแก้ไขคำแปลแปลกจากฉบับก่อน ๆ เพราะได้หลักฐานตามที่กล่าวแล้วนั้นเป็นสำคัญ.

๖. เลขบอกที่มาแห่งสุภาษิตนั้น ๆ ได้ค้นคัดจากพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ๔๕ เล่ม บางสุภาษิตมีที่มาหลายคัมภีร์ ก็ได้ระบุอักษร-ย่อและเลขหน้าไว้หลายแห่ง อักษรย่อและเลข หมายความว่า ชื่อและหน้าและคัมภีร์นั้น ๆ เช่น ขุ. ธ. ๒๕/๒๙. หมายความว่า ขุททกนิกาย ธรรมบท พระไตรปิฎก เล่ม ๒๕ หน้า ๒๙ ดังนี้เป็นต้น.

กองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย
วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๗

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

พระองค์ผู้ประสาธก์ความเจริญแห่งวิชาการทางพระพุทธศาสนา

คำนำ

(สำหรับฉบับที่ ๒)

หนังสือนี้เรียบเรียงขึ้น โดยกระแสพระราชดำริแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อพระราชทานเป็นของแจก ในงานเลื่อนกรมข้าพเจ้าเป็นกรมหลวง ที่ทรงเป็นพระราชธุระส่วนพระองค์ โดยฐานที่ทรงตั้งอยู่ในที่เป็นผู้ใหญ่ของข้าพเจ้า มีความแจ้งในพระราชปรารภต่อนี้ไป.

ต่อมาในรัชชกาลปรัตยุบันนี้ จัดหลักสูตรสอบความรู้องค์นักธรรมขึ้น หนังสือนี้ได้ใช้เป็นหลักสูตรสำหรับตั้งกระทู้ให้เรียงความแก้ ที่พิมพ์ครั้งที่ ๑ หมดไปแล้ว จึงให้พิมพ์ขึ้นใหม่เป็นของมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นครั้งที่ ๒.

กรม – วชิรญาณวโรรส

วัดบวรนิเวศวิหาร
วันที่ ๘ มิถุนายน ๒๔๕๘

คำนำ

(สำหรับฉบับที่ ๑)

อันคำสุภาษิตย่อมเป็นที่นิยมของหมู่ชนทั้งหลาย แม้ต่างชาติต่างภาษาและต่างศาสนา ต่างก็มีสุภาษิตในหมู่ของตน ผูกขึ้นตามความนิยมให้ถูกแก่คราว แต่ก็เป็นธรรมดาของความดีที่ปรากฏแก่ใจของปราชญ์ ถึงจะไม่ได้รับความคิดจากกันมาโดยทางใดทางหนึ่ง ก็ยังดำริร่วมกันได้ก็มี แต่ข้อที่ต่างก็มีเหมือนกัน เพราะความนิยมของฝ่ายหนึ่งย่อมต่างจากของอีกฝ่ายหนึ่ง อย่างไรก็ดี คำสุภาษิตทั้งนั้น ย่อมเป็นคำสั้น ๆ จำได้ง่ายทั้งไพเราะมีความกว้าง ผู้ผูกขึ้นเลือกความกล่าวให้เป็นที่จับใจ. ฝ่ายของไทยเราก็มีหลายอย่าง มีสุภาษิตพระร่วงเป็นต้น ที่เลือกความมาจากบาลีก็มีบ้าง เช่นโลกนิติ. ความคิดรวมสุภาษิตนี้ขึ้น ก็เพื่อจะเลือกคำสอนฝ่ายพระพุทธศาสนาไว้ในหมวดเดียวกัน จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ฝึกสอนผู้ศึกษา และผู้ปฏิบัติในทางนั้นอีกเรื่องหนึ่ง เช่นหนังสือนวโกวาทที่เป็นอยู่บัดนี้. เพราะเหตุนั้น ในที่นี้ไม่ได้เก็บสุภาษิตของพวกถือลัทธิอื่นมากล่าว มีแต่คำที่มาในพระคัมภีร์ฝ่ายพระพุทธศาสนา คำที่สั้นก็ได้ชักมาไว้ตรง ๆ คำที่ยาวเกินกว่าต้องการในที่นี้ได้ย่นให้สั้นลง แต่คงใจความตามเดิม คำเช่นนี้ได้เรียกว่านัย ได้แปลความไทยกับทั้งได้บอกที่มาไว้ด้วย อีกอย่างหนึ่ง คำที่ท่านผู้รู้ปริยัติทั้งหลายอื่นบ้าง ข้าพเจ้าเอง

บ้าง อาศัยมติข้างพระพุทธศาสนาผูกขึ้นไว้ เพื่อประโยชน์เฉพาะเป็นข้อสุภาษิตบ้าง เพื่อประโยชน์อื่นบ้าง เข้าพวกกันได้ ก็ได้นำมารวบรวมไว้ด้วย แต่ข้างท้ายได้บอกนามผู้แต่งหรือหนังสือที่แต่งไว้. ข้อสุภาษิตในเรื่องนี้ ได้จัดสงเคราะห์เข้าเป็นหมวด ๆ เช่นว่าด้วยปัญญาหรือความสัตย์ ก็รวมไว้ตามพวก และชื่อหมวดนั้น ก็จัดเข้าลำดับอักษรเพื่อค้นหาง่าย.

หนังสือนี้ เรียบเรียงขึ้นโดยกระแสพระราชดำริแห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ดังมีแจ้งต่อไปนี้ เพื่อพระราชทานเป็นของแจกในงานเลื่อนกรมข้าพเจ้า ที่ทรงเป็นพระราชธุระส่วนพระองค์ โดยฐานที่ทรงตั้งอยู่ในที่เป็นผู้ใหญ่ของข้าพเจ้า. มีเวลาทำน้อย ระเบียบที่จัดไม่เรียบร้อยไปโดยตลอด และคัมภีร์เป็นที่มาบางแห่ง ก็ต้องอ้างแต่ที่เป็นชั้นรอง เช่นมังคลัตถทีปนี ที่ชักคำในแห่งอื่นมากล่าวไว้อีกต่อหนึ่ง ถึงอย่างไรก็พอจะยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ตามความมุ่งหมายซึ่งกล่าวแล้วในข้างต้น.

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

พระราชปรารภ

เมื่อได้อาราธนากรมหมื่นวชิรญาณวโรรสให้รับเลื่อนขึ้นเป็นกรมหลวง เพื่อจะให้ปรากฏเกียรติยศสมควรแก่การ ซึ่งได้ขวนขวายในกิจการพระพุทธศาสนา ซึ่งได้ทรงพระอุตสาหะเป็นอันมาก ใช่จะมีคุณแต่ฝ่ายพุทธจักร ย่อมมีประโยชน์ในการพระราชอาณาจักรด้วยเป็นอันมาก และเพื่อจะให้ปรากฏน้ำใจของข้าพเจ้า ซึ่งได้มีความนับถือมั่นคงอยู่ว่า บรรดาผู้รู้แตกฉานในพระปริยัติธรรม และมีปัญญาสอดส่องเลือกฟั้นจำแนกแจกธรรมในเวลานี้ หามีผู้ใดเสมอด้วยกรมหมื่นวชิรญาณไม่ เจ้านายพี่น้องในชั้นเดียวกัน ซึ่งได้ทำราชการปรากฏเป็นหลักฐาน ก็ได้เลื่อนตำแหน่งยศขึ้นเป็นชั้น ๆ ไปมากแล้ว แต่กรมหมื่นวชิรญาณซึ่งมีคุณพิเศษพระองค์หนึ่งนี้ จะไม่ได้รับเลื่อนตำแหน่งอันใดเลย เพราะเหตุที่ไม่มีตัวอย่าง จำจะต้องรอไปจนพระชันษาสมควรที่จะรับพระเกียรติยศใหญ่ยิ่ง อย่างพระบรมวงศ์ดำรงสมณศักดิ์ เห็นหาสมควรไม่ ด้วยเหตุผลอันใด ข้าพเจ้าจึงจะเป็นผู้ให้ยศกรมหมื่นวชิรญาณไม่ได้ เพราะเธอเป็นน้อง จึงได้คิดจะให้ยศอย่างเจ้านายที่เป็นน้อง ซึ่งได้ทำราชการมีชื่อเสียงปรากฏนั้นบ้าง ความปรารภพูดอย่างง่าย ๆ ไม่ใช่ประกาศตั้งกรมซึ่งพระอาลักษณ์พูดแทนนั้น ดังนี้.

เมื่อได้สั่งกำหนดเช่นนี้แล้ว จึงปรารภต่อไปว่า บรรดาการยกย่องตำแหน่งยศ เป็นส่วนราชการแผ่นดิน ซึ่งข้าพเจ้าผู้เป็นพระราชาให้แต่

ส่วนเฉพาะตัวในฉันพี่น้อง และผู้ซึ่งมีความรักใคร่นับถือกันฉันมิตร อันสนิทจะช่วยการนี้อย่างไรดี จับเอาตัวอย่างของแจก เมื่อครั้งตั้งพระองค์เจ้าสถาพร ซึ่งมกุฎราชกุมารทำช่วยขึ้นเป็นตัวอย่าง ว่าใช้ได้ทั้งพระทั้งคฤหัสถ์เป็นที่ตั้ง ของซึ่งจะให้ใช้ได้ทั่วไปทั้งพระทั้งคฤหัสถ์ให้เป็นประโยชน์ได้จริง ไม่ใช่ของหาง่าย จึงได้ตั้งรูปความคิดขึ้นว่า จะหาอะไรให้เกี่ยวแก่วชิรญาณดีหนอ วชิระสิ่งนี้โบราณมา ย่อมทำเป็นรูปเปลว ๒ ข้างมีที่มือกำกลาง ซึ่งเดิมแท้เป็นของพระอินทร์และยืมเอามาใช้สำหรับพระพุทธเจ้าด้วย เช่นท่าวชิระไว้ตรงหน้าตักเช่นนี้เป็นต้น แต่ที่มาทางอื่นเป็นรูปคดไปคดมาอย่างไฟฟ้าก็เป็นวชิระ แต่มันลึกเกินไปกว่าคนที่ไม่ได้ใส่ใจรู้ จึงลดลงมาเพียงวชิราวุธซึ่งพระอินทร์ถือ ไทย ๆ เราเข้าใจว่าพระขรรค์เพ็ชร ลดลงมาอีกชั้นหนึ่ง ดูพระราชลัญจกรวชิรญาณมหามงกุฎยกเสียเป็นพระนามเดิม วชิรญาณซึ่งแสดงในพระราชลัญจกรนั้นเป็น ๒ อย่าง คืออย่างหนึ่งเป็นพระขรรค์ อย่างหนึ่งเป็นแว่นกับสมุด เมื่อนึกได้เช่นนี้แล้วจึงแลดูรอบตัว เห็นมีดตัดกระดาษและคั่นกระดาษได้ด้วย ซึ่งข้าพเจ้าได้ซื้อมาแต่เมืองเอดินเบอเรอ สกอตแลนด์ คั่นหนังสืออยู่ หยิบมาถือดูก็เป็นอันคิดสำเร็จในเวลานั้น.

วชิรญาณ มีญาณเป็นเพ็ชรซึ่งจะตัดเผยแผ่ธรรมที่ดีออกให้ปรากฏ จะเป็นรูปมีดตัดกระดาษก็ควร แต่กระดาษที่จะตัดนั้น จำจะต้องเป็นธรรม ซึ่งอาจใช้เป็นประโยชน์ได้ทั้งพระทั้งคฤหัสถ์ ทั้งผู้หญิง

ผู้ชาย และให้แปลกจากที่เคยพิมพ์มาแล้วแต่ก่อน จึงนึกออกว่า สุภาษิตในพระพุทธศาสนายังไม่ได้รวมเป็นเล่มหนึ่งต่างหากในที่แห่งใด เลย ควรจะเก็บสุภาษิตนั้นมารวมเป็นเล่มเล็ก ๆ สำหรับใช้มีดนี้ตัด จะลงกันได้ในรูปคำวชิรญาณนั้น และดูน่าจะเป็นที่พึงใจด้วยกันทั่วหน้า จึงได้จดหมายทูลกรมหมื่นวชิรญาณในค่ำวันนั้น ขออาราธนาให้ช่วย คัดสุภาษิตมารวบรวม มีคำแปลและบอกที่มา พิมพ์ขึ้นเป็นเล่มสมุด ตามตัวอย่างที่ส่งไปถวาย แล้วคัดสุภาษิตแต่บทหนึ่ง ๆ เป็นคำอรรถ จารึกลงในใบมีด เมื่อผู้ใดได้รับ อยากจะรู้คำแปล ก็ตัดกระดาษ สมุดนั้นออกดูคำแปลเล่มที่ตัวได้ หรือจะใคร่ทราบว่า ผู้อื่นได้เนื้อความ เช่นนั้นแปลว่ากระไร ก็ตัดสมุดหาคำแปลในสมุดนั้นได้ ถึงว่าไม่มีมีด ตัดกระดาษแจกไปด้วย เพราะเป็นเวลาจวน จะทำได้น้อย แจกแต่ สมุดก็ยังจะเป็นประโยชน์มาก เหตุด้วยคำสุภาษิตย่อมเป็นหัวใจ เป็น คำย่อของธรรมที่ดี อาจใช้ได้ทั้งโลกิยะและโลกอุดร ทั้งพระและทั้ง คฤหัสถ์ทั้งบุรุษและสตรี ดังนี้.

การรวมสุภาษิตนี้ เวลาน้อย คงจะเก็บไม่ได้ทั่วถึง แต่มีความ หวังใจว่า ถ้าเล่มนี้ได้ลงไปเป็นฉบับแรก กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส คงจะทรงพยายามที่จะเก็บต่อไป แล้วพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ จะเป็น หนังสือดีเล่มหนึ่งสำหรับการศึกษาทั้งบาลีและภาษาไทย ซึ่งจะได้หยิบ เอาสุภาษิตนี้ขึ้นตั้งเป็นกระทู้ ให้นักเรียนแต่งความประกอบ ซึ่งได้ใช้ มาในมหามกุฎราชวิทยาลัยนั้นแล้ว หรือธรรมกถึกที่แตกฉานในพระ

ปริยัติธรรม จะมีแต่สมุดนี้ไปสำหรับเลือกหัวข้อเทศนาก็จะได้ เชื่อใจว่าของแจกที่จัดช่วยการตั้งกรมเป็นส่วนตัวครั้งนี้ คงจะเป็นที่พอใจท่านทั้งปวงผู้ได้รับ.

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕

อักษรย่อบอกนามคัมภีร์

องฺ.	อฏฺฐก.	องฺคุตฺตรนิกาย		อฏฺฐกนิปาต
องฺ.	จตุกฺก.	,,		จตุกฺกนิปาต
องฺ.	ฉกฺก.	,,		ฉกฺกนิปาต
องฺ.	ติก.	,,		ติกนิปาต
องฺ.	ทสก.	,,		ทสกนิปาต
องฺ.	ปญฺจก.	,,		ปญฺจกนิปาต
องฺ.	สตฺตก.	,,		สตฺตกนิปาต
ขุ.	อิติ.	ขุทฺทกนิกาย		อิติวุตฺตก
ขุ.	อุ.	,,		อุทาน
ขุ.	จริยา.	,,		จริยาปิฏก
ขุ.	จู.	,,		จูฬนิทฺเทส
ขุ.	ชา. อฏฺฐก.	,,	ชาตก	อฏฺฐกนิปาต
ขุ.	ชา. อสีติ.	,,	,,	อสีตินิปาต
ขุ.	ชา. เอก.	,,	,,	เอกนิปาต
ขุ.	ชา. จตฺตาฬีส.	,,	,,	จตฺตาฬีสนิปาต
ขุ.	ชา. จตุกฺก.	,,	,,	จตุกฺกนิปาต
ขุ.	ชา. ฉกฺก.	,,	,,	ฉกฺกนิปาต
ขุ.	ชา. ตึส.	,,	,,	ตึสนิปาต
ขุ.	ชา. ติก.	,,	,,	ติกนิปาต

ขุ. ชา. เตรส.	ขุทฺทกนิกาย	ชาตก	เตรสนิปาต
ขุ. ชา. ทฺวาทส.	,,	,,	ทฺวาทสนิปาต
ขุ. ชา. ทสก.	,,	,,	ทสกนิปาต
ขุ. ชา. ทุก.	,,	,,	ทุกนิปาต
ขุ. ชา. นวก.	,,	,,	นวกนิปาต
ขุ. ชา. ปกิณฺณก.	,,	,,	ปกิณฺณกนิปาต
ขุ. ชา. ปญฺจก.	,,	,,	ปญฺจกนิปาต
ขุ. ชา. ปญฺญาส.	,,	,,	ปญฺญาสนิปาต
ขุ. ชา. มหา.	,,	,,	มหานิปาต
ขุ. ชา. วีสติ.	,,	,,	วีสตินิปาต
ขุ. ชา. สฏฺฐี.	,,	,,	สฏฺฐีนิปาต
ขุ. ชา. สตฺตก.	,,	,,	สตฺตกนิปาต
ขุ. ชา. สตฺตติ.	,,	,,	สตฺตตินิปาต
ขุ. เถร.	,,		เถรคาถา
ขุ. เถรี.	,,		เถรีคาถา
ขุ. ธ.	,,		ธมฺมปทคาถา
ขุ. ปฏิ.	,,		ปฏิสมฺภิทามคฺค
ขุ. พุ.	,,		พุทฺธวํส
ขุ. มหา.	,,		มหานิทฺเทส
ขุ. วิ.	,,		วิมานวตฺถุ

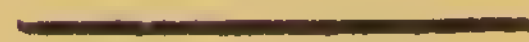
ขุ. เปต.	ขุทฺทกนิกาย	เปตวตฺถุ
ขุ. สุ.	,,	สุตฺตนิปาต
ที. ปาฏิ.	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวคฺค
ที. มหา.	,,	มหาวคฺค
ม. อุ.	มชฺฌิมนิกาย	อุปริปณฺณาสก
ม. ม.	,,	มชฺฌิมปณฺณาสก
วิ. จุล.	วินย	จุลฺลวคฺค
วิ. ภิ.	,,	ภิกฺขุนีวิภงฺค
วิ. มหา.	,,	มหาวคฺค
วิ. มหาวิภงฺค.	,,	มหาวิภงฺค

ส. ม.	สวดมนต์ฉบับหลวง
ร. ร. ๔	พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔
ว. ว.	กรม – วชิรญาณวโรรส
ส. ฉ.	สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม)
ส. ส.	สมเด็จพระสังฆราช (สา)
–/–	เลขหน้าขีดบอกเล่ม หลังขีดบอกหน้า.

อักษรย่อบอกนามผู้รจนา

ร. ร. ๔	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ.
ว. ว.	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ.
ส. ฉ.	สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฉิม).
ส. ส.	สมเด็จพระสังฆราช (สา).

สารบาญ

นโม พุทฺธาย

๑. อัตตวรรค คือ หมวดตน.

๑. อตฺตา หเว ชิตํ เสยฺโย.
ชนะตนนั่นแหละ เป็นดี.
ขุ. ธ. ๒๕/๒๙.

๒. อตฺตา หิ กิร ทุทฺทโม.
ได้ยินว่าตนแล ฝึกได้ยาก.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๖.

๓. อตฺตา สุทนฺโต ปุริสสฺส โชติ.
ตนที่ฝึกดีแล้ว เป็นแสงสว่างของบุรุษ.
สํ. ส. ๑๕/๒๔๗.

๔. อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ.
ตนแล เป็นที่พึ่งของตน.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๖, ๖๖.

๕. อตฺตา หิ อตฺตโน คติ.
ตนเทียว เป็นคติของตน.
ขุ. ธ. ๒๕/๖๖.

๖. อตฺตา หิ ปรมํ ปิโย.
ตนแล เป็นที่รักอย่างยิ่ง.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๗. นตฺถิ อตฺตสมํ เปมํ.
ความรักฺ (อื่น) เสมอด้วยตนไม่มี.
สํ. ส. ๑๕/๙๙.

๘. อตฺตนา ว กตํ ปาปํ อตฺตนา สงฺกิลิสฺสติ.
ตนทำบาปเอง ย่อมเศร้าหมองเอง.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๗. ขุ. มหา. ๒๙/๓๗. ขุ. จู. ๓๐/๑๑๖.

๙. อตฺตนา อกตํ ปาปํ อตฺตนา ว วิสุชฺฌติ.
ตนไม่ทำบาปเอง ย่อมหมดจดเอง.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๗. ขุ. มหา. ๒๙/๓๗. ขุ. จู. ๓๐/๑๑๖.

๑๐. อตฺตตฺถปญฺญา อสุจี มนุสฺสา.
มนุษย์ผู้เห็นแก่ประโยชน์ตน เป็นคนไม่สะอาด.
ขุ. สุ. ๒๕/๓๓๙.

๑๑. อตฺตานํ ทมยนฺติ ปณฺฑิตา.
บัณฑิต ย่อมฝึกตน.
ม. ม. ๑๓/๔๘๗. ขุ. ธ. ๒๕/๒๕. ขุ. เถร. ๓๘๙.

๑๒. อตฺตานํ ทมยนฺติ สุพฺพตา.
ผู้ประพฤติดี ย่อมฝึกตน.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๔.

๑๓. อตฺตนา หิ สุทนฺเตน นาถํ ลภติ ทุลฺลภํ.
ผู้มีตนฝึกดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งซึ่งได้ยาก.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๖.

๑๔. โย รกฺขติ อตฺตานํ รกฺขิโต ตสฺส พาหิโร.
ผู้ใดรักษาตนได้ ภายนอกของผู้นั้นก็เป็นอันรักษาด้วย.
องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๔๑๗.

๑๕. อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา รกฺเขยฺย นํ สุรกฺขิตํ.
ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ควรรักษาตนนั้นให้ดี.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๖.

๑๖. ปริโยทเปยฺย อตฺตานํ จิตฺตเกฺลเสหิ ปณฺฑิโต.
บัณฑิตพึงทำตนให้ผ่องแผ้วจากเครื่องเศร้าหมองจิต.
สํ. มหา. ๑๙/๒๙. ขุ. ธ. ๒๕/๒๖.

๑๗. อตฺตานญฺเจ ตถา กยิรา ยถญฺญมนุสาสติ.
ถ้าพร่ำสอนผู้อื่นฉันใด ก็ควรทำตนฉันนั้น.
ขุ. ธ. ๒๕/๖๖

๑๘. อตฺตนา โจทยตฺตานํ.
จงเตือนตนด้วยตนเอง.
ขุ. ธ. ๒๕/๖๖.

๑๙. ปฏิมํเสตมตฺตนา.
จงพิจารณาตนด้วยตนเอง.
ขุ. ธ. ๒๕/๖๖.

๒๐. ทุคฺคา อุทฺธรถตฺตานํ ปงฺเก สนฺโนว กุญฺชโร.
จงถอนตนขึ้นจากหล่ม เหมือนช้างติดหล่มถอนตนขึ้นฉะนั้น.
ขุ. ธ ๒๕/๕๘.

๒๑. อตฺตานุรกฺขี ภว มา อฑยฺหิ.
จงเป็นผู้ตามรักษาตน อย่าได้เดือดร้อน.
ขุ. ชา. ปกิณฺณก. ๒๗/๓๗๒.

๒๒. อตฺตานญฺจ น ฆาเตสิ.
อย่าฆ่าตนเสียเลย.
ขุ. ชา. มหา. ๒๘/๒๗๔.

๒๓. อตฺตานํ น ทเท โปโส.
บุรุษไม่พึงให้ซึ่งตน.
สํ. ส. ๑๕/๖๐.

๒๔. อตฺตานํ น ปริจฺจเช.
บุรุษไม่พึงสละเสียซึ่งตน.
สํ. ส. ๑๕/๖๐.

๒๕. อตฺตานํ นาติวตฺเตยฺย.
บุคคลไม่ควรลืมตน.
ขุ. ชา. ตึส. ๒๗/๕๐๓.

๒๖. อตฺตทตฺถํ ปรตฺเถน พหุนาปิ น หาปเย.
ไม่ควรพร่าประโยชน์ตน เพราะประโยชน์ผู้อื่นแม้มาก.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๗.

๒๗. อตฺตานญฺเจ ปิยํ ชญฺญา น นํ ปาเปน สํยุเช.
ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รัก ก็ไม่ควรประกอบตนนั้นด้วยความชั่ว.
สํ. ส. ๑๕/๑๐๔.

๒๘. ยทตฺตครหี ตทกุพฺพมาโน.
ติตนเองเพราะเหตุใด ไม่ควรทำเหตุนั้น.
ขุ. สุ. ๒๕/๔๘๖.

---

๒. อัปปมาทวรรค คือ หมวดไม่ประมาท.

๒๙. อปฺปมาโท อมตํ ปทํ.
ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย.
ขุ. ธ. ๒๕/๑๘. ขุ. ชา. ตึส. ๒๗/๕๒๔.

๓๐. อปฺปมาทญฺจ เมธาวี ธนํ เสฏฺฐํว รกฺขติ.
ปราชญ์ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์ประเสริฐ-สุด.
ม. ม. ๑๓/๔๘๘. สํ. ส. ๑๕/๓๖. ขุ. ธ. ๒๕/๑๘. ขุ. เถร. ๒๖/๓๖๐.

๓๑. อปฺปมาทํ ปสํสนฺติ.
บัณฑิตย่อมสรรเสริญความไม่ประมาท.
สํ. ส. ๑๕/๑๒๖. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๕๓. ขุ. ธ. ๒๕/๑๙. ขุ. อิติ. ๒๕/๒๔๒.

๓๒. อปฺปมาเท ปโมทนฺติ.
บัณฑิตย่อมบันเทิงในความไม่ประมาท.
ขุ. ธ. ๒๕/๑๘.

๓๓. อปฺปมตฺตา น มียนฺติ.
ผู้ไม่ประมาท ย่อมไม่ตาย.
ขุ. ธ. ๒๕/๑๘. ขุ. ชา. ตึส. ๒๗/๕๒๔.

๓๔. อปฺปมตฺโต หิ ฌายนฺโต ปปฺโปติ วิปุลํ[๑] สุขํ.
ผู้ไม่ประมาทพินิจอยู่ ย่อมถึงสุขอันไพบูล.
ม. ม. ๑๓/๔๘๔. สํ. ส. ๑๕/๓๖. ขุ. ธ. ๒๕/๑๘. ขุ. เถร. ๒๖/๓๖๐.

๓๕. อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺเถ อธิคฺคณฺหาติ ปณฺฑิโต.
บัณฑิตผู้ไม่ประมาท ย่อมได้รับประโยชน์ทั้งสอง.
สํ. ส. ๑๕/๑๒๖. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๕๓. ขุ. อิติ. ๒๕/๒๔๒.

๓๖. อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ.
ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม.
ที. มหา. ๑๐/๑๘๐. สํ. ส. ๑๕/๒๓๑.

๓๗. อปฺปมาทรตา โหถ.
ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ยินดีในความไม่ประมาท.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๗.

---

๑. สํ. ส. ขุ. เถร. ๒๖/๓๖๐. ปรมํ.

๓. กัมมวรรค คือ หมวดกรรม.

๓๘. กมฺมํ สตฺเต วิภชติ ยทิทํ หีนปฺปณีตตาย.
กรรมย่อมจำแนกสัตว์ คือให้ทรามและประณีต.
ม. อุ. ๑๔/๓๘๕.

๓๙. ยงฺกิญฺจิ สิถิลํ กมฺมํ น ตํ โหติ มหปฺผลํ.
การงานอะไร ๆ ที่ย่อหย่อน ย่อมไม่มีผลมาก.
นัย-สํ. ส. ๑๕/๖๘.

๔๐. สานิ กมฺมานิ นยนฺติ ทุคฺคตึ.
กรรมของตนเอง ย่อมนำไปสู่ทุคติ.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๗.

๔๑. สุกรํ สาธุนา สาธุ.
ความดีอันคนดีทำง่าย.
วิ. จุล. ๗/๑๙๕. ขุ. อุ. ๒๕/๑๖๗.

๔๒. สาธุ ปาเปน ทุกฺกรํ.
ความดีอันคนชั่วทำยาก.
วิ. จุล. ๗/๑๙๕. ขุ. อุ. ๒๕/๑๖๗.

๔๓. อกตํ ทุกฺกฏํ เสยฺโย.
ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า.
สํ. ส. ๑๕/๖๘. ขุ. ธ. ๒๕/๕๖.

๔๔. ปจฺฉา ตปฺปติ ทุกฺกฏํ.

ความชั่วย่อมเผาผลาญในภายหลัง.

สํ. ส. ๑๕/๖๘. ขุ. ธ. ๒๕/๕๖.

๔๕. กตญฺจ สุกตํ เสยฺโย.

ความดี ทำนั่นแล ดีกว่า.

สํ. ส. ๑๕/๖๘. ขุ. ธ. ๒๕/๕๖.

๔๖. น ตํ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา อนุตปฺปติ.

ทำกรรมใดแล้วร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำแล้วนั้นไม่ดี.

สํ. ส. ๑๕/๘๑. ขุ. ธ. ๒๕/๒๓.

๔๗. ตญฺจ กมฺมํ กตํ สาธุ ยํ กตฺวา นานุตปฺปติ.

ทำกรรมใดแล้วไม่ร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำแล้วนั้นแลเป็นดี.

สํ. ส. ๑๕/๘๑. ขุ. ธ. ๒๕/๒๓.

๔๘. สุกรานิ อสาธูนิ อตฺตโน อหิตานิ จ.

การที่ไม่ดีและไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ทำได้ง่าย.

ขุ. ธ. ๒๕/๓๗.

๔๙. ยํ เว หิตญฺจ สาธุญฺจ ตํ เว ปรมทุกฺกรํ.

การใดแลเป็นประโยชน์ด้วย ดีด้วย การนั้นแลทำได้ยากยิ่ง.

ขุ. ธ. ๒๕/๓๗.

๕๐. น หิ ตํ สุลภํ โหติ สุขํ ทุกฺกฏการินา.

สุขไม่เป็นผลอันคนทำความชั่วจะได้ง่ายเลย.

สํ. ส. ๑๕/๑๐๘.

๕๑. กลฺยาณการี กลฺยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ.
ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว.
สํ. ส. ๑๕/๓๓๓. ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๘๔.

๕๒. กมฺมุนา วตฺตตี โลโก.
สัตวโลกย่อมเป็นไปตามกรรม.
ม. ม. ๑๓/๖๔๘. ขุ. สุ. ๒๕/๔๕๗. กถา. ๕๗๙.

๕๓. นิสมฺม กรณํ เสยฺโย.
ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ ดีกว่า.
ว. ว.

๕๔. กตสฺส นตฺถิ ปฏิการํ.
สิ่งที่ทำแล้ว ทำคืนไม่ได้.
ส. ส.

๕๕. ปฏิกจฺเจว ตํ กยิรา ยํ ชญฺญา หิตมตฺตโน.
รู้ว่าการใดเป็นประโยชน์แก่ตน พึงรีบทำการนั้นเทียว.
สํ. ส. ๑๕/๘๑.

๕๖. กยิรา เจ กยิราเถนํ.
ถ้าจะทำ ก็พึงทำการนั้น (จริง ๆ).
สํ. ส. ๑๕/๖๗. ขุ. ธ. ๒๕/๕๖.

๕๗. กเรยฺย วากฺยํ อนุกมฺปกานํ.
ควรทำตามถ้อยคำของผู้เอ็นดู.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๗๒.

๕๘. กาลานุรูปํ ว ธุรํ นิยุญฺเช.
พึงประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลเทียว.
ว. ว.

๕๙. รกฺเขยฺย อตฺตโน สาธุํ ลวณํ โลณตํ ยถา.
พึงรักษาความดีของตนไว้ ดังเกลือรักษาความเค็ม.
ส. ส.

๖๐. กิจฺจานุกุพฺพสฺส กเรยฺย กิจฺจํ.
พึงทำกิจแก่ผู้ช่วยทำกิจ.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๘๔.

๖๑. นานตฺถกามสฺส กเรยฺย อตฺถํ.
ไม่พึงทำประโยชน์แก่ผู้มุ่งความพินาศ.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๘๔.

๖๒. มา จ สาวชฺชมาคมา.
อย่ามาถึงกรรมอันมีโทษเลย.
ส. ฉ.

---

๔. กิเลสวรรค คือ หมวดกิเลส.

๖๓. สงฺกปฺปราโค ปุริสสฺส กาโม.

ความกำหนัดเพราะดำริ เป็นกามของคน

สํ. ส. ๑๕/๓๒. องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๔๕๘.

๖๔. น สนฺติ กามา มนุเชสุ นิจฺจา.

กามทั้งหลายที่เที่ยง ไม่มีในมนุษย์.

สํ. ส. ๑๕/๓๑.

๖๕. กาเมหิ โลกมฺหิ น หตฺถิ ติตฺติ.

ความอิ่มด้วยกามทั้งหลาย ไม่มีในโลก.

ม. ม. ๑๓/๔๑๒. ขุ. เถร. ๒๖/๑๗๗.

๖๖. น กหาปณวสฺเสน ติตฺติ กาเมสุ วิชฺชติ.

ความอิ่มในกามทั้งหลาย ย่อมไม่มีเพราะฝนคือกหาปณะ.

ขุ. ธ. ๒๕/๔๐. ขุ. ชา. ติก. ๒๗/๑๐๒.

๖๗. นตฺถิ กามา ปรํ ทุกฺขํ.

ทุกข์ (อื่น) ยิ่งกว่ากาม ย่อมไม่มี.

ขุ. ชา. เอกาทสก. ๒๗/๓๑๕.

๖๘. นตฺถิ ตณฺหาสมา นที.

แม่น้ำเสมอด้วยตัณหา ไม่มี.

ขุ. ธ. ๒๕/๔๘.

๖๙. อิจฺฉา โลกสฺมิ ทุชฺชหา.
ความอยากละได้ยากในโลก.
สํ. ส. ๑๕/๖๑.

๗๐. อิจฺฉา หิ อนนฺตโคจรา.
ความอยากมีอารมณ์หาที่สุดมิได้เลย.
ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๘๔.

๗๑. อิจฺฉา นรํ ปริกสฺสติ.
ความอยากย่อมเสือกไสซึ่งนรชน.
สํ. ส. ๑๕/๖๑.

๗๒. นตฺถิ ราคสโม อคฺคิ.
ไฟเสมอด้วยราคะ ไม่มี.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๒, ๔๘.

๗๓. โลโภ ธมฺมานํ ปริปนฺโถ.
ความโลภเป็นอันตรายแห่งธรรมทั้งหลาย.
สํ. ส. ๑๕/๕๙.

๗๔. อติโลโภ หิ ปาปโก.
ความละโมบเป็นบาปแท้.
วิ. ภิ. ๓/๙๖. ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๔๔.

๗๕. นตฺถิ โมหสมํ ชาลํ.
ข่ายเสมอด้วยโมหะ ไม่มี.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๘.

๗๖. ภิยฺโย จ กาเม อภิปตฺถยนฺติ.
ผู้บริโภคกาม ย่อมปรารถนากามยิ่งขึ้นไป.
ม. ม. ๑๓/๔๑๑. ขุ. เถร. ๒๖/๓๗๗.

๗๗. อูนา ว หุตฺวาน ชหนฺติ เทหํ.
ผู้บริโภคกามเป็นผู้พร่อง ละร่างกายไป.
ม. ม. ๑๓/๔๑๒. ขุ. เถร. ๒๖/๓๗๗.

๗๘. โภคตณฺหาย ทุมฺเมโธ หนฺติ อญฺเญว อตฺตนํ.
ผู้มีปัญญาทราม ย่อมฆ่าตนเองเหมือนฆ่าผู้อื่น เพราะอยากได้โภคทรัพย์.
ขุ. ธ. ๒๕/๖๓.

๗๙. อวิชฺชานิวุตา โปสา.
คนทั้งหลายอันอวิชชาหุ้มห่อไว้.
วิ. จุล. ๗/๔๐๐. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๙๓.

๕. โกธวรรค คือ หมวดโกรธ.

๘๐. น หิ สาธุ โกโธ.

ความโกรธไม่ดีเลย.

ขุ. ชา. ฉกฺก. ๒๗/๑๘๘.

๘๑. โกโธ สตฺถมลํ โลเก.

ความโกรธเป็นดังสนิมศัสตราในโลก.

สํ. ส. ๑๕/๖๐.

๘๒. อนตฺถชนโน โกโธ.

ความโกรธก่อความพินาศ.

องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๘๓. โกโธ จิตฺตปฺปโกปโน.

ความโกรธทำจิตให้กำเริบ

องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๘๔. อนฺธตมํ ตทา โหติ ยํ โกโธ สหเต นรํ.

ความโกรธครอบงำนรชนเมื่อใด ความมืดมนย่อมมีเมื่อนั้น.

องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙. ขุ. มหา. ๒๙/๑๘.

๘๕. อปฺโป หุตฺวา พหุ โหติ วฑฺฒเต โส อขนฺติโช.

ความโกรธน้อยเป็นมาก เกิดกำเริบขึ้นเพราะไม่อดใจ.

ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๗๓.

๘๖. โกโธ ทุมฺเมธโคจโร.
ความโกรธเป็นอารมณ์ของคนมีปัญญาทราม.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๘๐.

๘๗. โทโส โกธสมุฏฺฐาโน.
โทสะมีความโกรธเป็นสมุฏฐาน.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๗๓.

๘๘. นตฺถิ โทสสโม คโห.
ผู้จับเสมอด้วยโทสะ ไม่มี.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๘.

๘๙. นตฺถิ โทสสโม กลิ.
ความผิดเสมอด้วยโทสะไม่มี.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๙๐. โกธํ ฆตฺวา สุขํ เสติ.
ฆ่าความโกรธได้ อยู่เป็นสุข
สํ. ส. ๑๕/๕๗, ๖๔.

๙๑. โกธํ ฆตฺวา น โสจติ.
ฆ่าความโกรธได้ ไม่เศร้าโศก.
สํ. ส. ๑๕/๕๗, ๖๔.

๙๒. โกธาภิภูโต กุสลํ ชหาติ.
ผู้ถูกความโกรธครอบงำ ย่อมละกุศลเสีย.
นัย- ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๘๖.

๙๓. โกธโน ทุพฺพณฺโณ โหติ.
คนมักโกรธ ย่อมมีผิวพรรณเศร้าหมอง.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๘.

๙๔. ทุกฺขํ สยติ โกธโน.
คนมักโกรธ ย่อมอยู่เป็นทุกข์.
นัย- องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๘.

๙๕. อโถ อตฺถํ คเหตฺวาน อนตฺถํ ปฏิปชฺชติ.
คนมักโกรธถือเอาประโยชน์แล้ว กลับประพฤติไม่เป็นประโยชน์.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๘.

๙๖. โกธาภิภูโต ปุริโส ธนชานึ นิคจฺฉติ.
ผู้ถูกความโกรธครอบงำ ย่อมถึงความเสื่อมทรัพย์.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๘.

๙๗. โกธสมฺมทสมฺมตฺโต อายสกฺยํ นิคจฺฉติ.
ผู้เมามันด้วยความโกรธ ย่อมถึงความไร้ยศศักดิ์.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๙๘. ญาติมิตฺตา สุหชฺชา จ ปริวชฺเชนฺติ โกธนํ.
ญาติมิตรและสหาย ย่อมหลีกเลี่ยงคนมักโกรธ.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๙๙. กุทฺโธ อตฺถํ น ชานาติ.
ผู้โกรธ ย่อมไม่รู้อรรถ.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๑๐๐. กุทฺโธ ธมฺมํ น ปสฺสติ.
ผู้โกรธ ย่อมไม่เห็นธรรม.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๑๐๑. ยํ กุทฺโธ อุปโรเธติ สุกรํ วิย ทุกฺกรํ.
ผู้โกรธจะผลาญสิ่งใด สิ่งนั้นทำยากก็เหมือนทำง่าย.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๑๐๒. ปจฺฉา โส วิคเต โกเธ อคฺคิทฑฺโฒว ตปฺปติ.
ภายหลัง เมื่อความโกรธหายแล้ว เขาย่อมเดือดร้อนเหมือนถูกไฟไหม้.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๑๐๓. โกเธน อภิภูตสฺส น ทีปํ โหติ กิญฺจินํ.
ผู้ถูกความโกรธครอบงำ ย่อมไม่มีที่พำนักสักนิดเดียว.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๑๐๔. หนฺติ กุทฺโธ สมาตรํ.
ผู้โกรธ ย่อมฆ่ามารดาของตนได้.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๙๙.

๑๐๕. โกธชาโต ปราภโว.
ผู้เกิดความโกรธแล้ว เป็นผู้ฉิบหาย.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๐๐.

๑๐๖. โกธํ ทเมน อุจฺฉินฺเท.
พึงตัดความโกรธด้วยความข่มใจ.
นัย- องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๐๐.

๑๐๗. โกธํ ปญฺญาย อุจฺฉินฺเท.
พึงตัดความโกรธด้วยปัญญา.
นัย- องฺ. สตฺตก. ๒๓/๑๐๐.

๑๐๘. มา โกธสฺส วสํ คมิ.
อย่าลุอำนาจความโกรธ.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๖๘.

---

๖. ขันติวรรค คือ หมวดอดทน.

๑๐๙. ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา.

ขันติคือความอดทน เป็นตบะอย่างยิ่ง.

ที. มหา. ๑๐/๕๗. ขุ. ธ. ๒๕/๔๐.

๑๑๐. ขนฺติ สาหสวารณา.

ความอดทน ห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน

ว. ว.

๑๑๑. ขนฺติ หิตสุขาวหา.

ความอดทน นำมาซึ่งประโยชน์สุข.

ส. ม.

๑๑๒. ขนฺติ ธีรสฺสลงฺกาโร.

ความอดทน เป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์.

ส. ม.

๑๑๓. ขนฺติ ตโป ตปสฺสิโน.

ความอดทน เป็นตบะของผู้พากเพียร.

ส. ม.

๑๑๔. ขนฺติ พลํ ว ยตีนํ.

ความอดทน เป็นกำลังของนักพรต.

ส. ม.

๑๑๕. ขนฺติพลา สมณพฺราหฺมณา.
สมณพราหมณ์ มีความอดทนเป็นกำลัง.
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๒๗.

๑๑๖. มนาโป โหติ ขนฺติโก.
ผู้มีความอดทน ย่อมเป็นที่ชอบใจ (ของคนอื่น).
ส. ม.

---

๗. จิตตวรรค คือ หมวดจิต.

๑๑๗. จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา.
เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคติเป็นอันต้องหวัง.
ม. มู. ๑๒/๖๔.

๑๑๘. จิตฺเต อสงฺกิลิฏฺเฐ สุคติ ปาฏิกงฺขา.
เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติเป็นอันหวังได้.
ม. มู. ๑๒/๖๔.

๑๑๙. จิตฺเตน นียติ โลโก.
โลกอันจิตย่อมนำไป.
สํ. ส. ๑๕/๕๔.

๑๒๐. จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ.
การฝึกจิตเป็นความดี.
ขุ. ธ. ๒๕/๑๘.

๑๒๑. **จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ.**

จิตที่ฝึกแล้ว นำสุขมาให้.

ขุ. ธ. ๒๕/๑๙.

๑๒๒. **จิตฺตํ คุตฺตํ สุขาวหํ.**

จิตที่คุ้มครองแล้ว นำสุขมาให้.

ขุ. ธ. ๒๕/๑๙.

๑๒๓. **วิหญฺญติ จิตฺตวสานุวตฺตี.**

ผู้ประพฤติตามอำนาจจิต ย่อมลำบาก.

ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๘๐.

๑๒๔. **จิตฺตํ อตฺตโน อุชุกมกํสุ.**

คนฉลาดได้ทำจิตของตนให้ซื่อตรง

ที. มหา. ๑๐/๒๘๘.

๑๒๕. **สจิตฺตปริยายกุสลา ภเวยฺยุํ.**

พึงเป็นผู้ฉลาดในกระบวนจิตของตน.

นัย- องฺ. ทสก. ๒๔/๑๐๐.

๑๒๖. **เตลปตฺตํ ยถา ปริหเรยฺย เอวํ สจิตฺตมนุรกฺเข.**

พึงรักษาจิตของตน เหมือนคนประคองบาตรเต็มด้วยน้ำมัน.

ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๑.

๑๒๗. สจิตฺตมนุรกฺขถ.

จงตามรักษาจิตของตน.

ขุ. ธ. ๒๕/๕๘.

๑๒๘. จิตฺตํ รกฺเขถ เมธาวี.

ผู้มีปัญญาพึงรักษาจิต.

ขุ. ธ. ๒๕/๑๙.

๑๒๙. ยโต ยโต จ ปาปกํ ตโต ตโต มโน นิวารเย

ก็บาปเกิดจากอารมณ์ใด ๆ พึงห้ามใจจากอารมณ์นั้น ๆ

สํ. ส. ๑๕/๒๐.

---

๘. ชยวรรค คือ หมวดชนะ.

๑๓๐. ชยํ เวรํ ปสวติ.

ผู้ชนะ ย่อมก่อเวร.

สํ. ส. ๑๕/๑๒๒. ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๑๓๑. สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ.

การให้ธรรม ย่อมชนะการให้ทั้งปวง

ขุ. ธ. ๒๕/๖๓.

๑๓๒. สพฺพรสํ ธมฺมรโส ชินาติ.

รสแห่งธรรม ย่อมชนะรสทั้งปวง.

ขุ. ธ. ๒๕/๖๓.

๑๓๓. สพฺพรตึ ธมฺมรติ ชินาติ.

ความยินดีในธรรม ย่อมชนะความยินดีทั้งปวง.

ขุ. ธ. ๒๕/๖๓.

๑๓๔. ตณฺหกฺขโย สพฺพทุกฺขํ ชินาติ.

ความสิ้นตัณหา ย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง.

ขุ. ธ. ๒๕/๖๓.

๑๓๕. น ตํ ชิตํ สาธุ ชิตํ ยํ ชิตํ อวชิยฺยติ.

ความชนะที่กลับแพ้ได้ ไม่ดี.

ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๒.

๑๓๖. ตํ โข ชิตํ สาธุ ชิตํ ยํ ชิตํ นาวชิยฺยติ.

ความชนะที่ไม่กลับแพ้ เป็นดี.

ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๒.

๑๓๗. อกฺโกเธน ชิเน โกธํ.

พึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ.

ขุ. ธ. ๒๕/๔๕. ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๕๐.

๑๓๘. อสาธุํ สาธุนา ชิเน.

พึงชนะคนไม่ดีด้วยความดี.

ขุ. ธ. ๒๕/๔๕. ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๕๐.

๑๓๙. ชิเน กทริยํ ทาเนน.

พึงชนะคนตระหนี่ด้วยการให้.

ขุ. ธ. ๒๕/๔๕. ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๕๐.

๑๔๐. สจฺเจนาลิกวาทินํ.

พึงชนะคนพูดปดด้วยคำจริง.

ขุ. ธ. ๒๕/๔๕. ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๕๐.

---

๙. ทานวรรค คือ หมวดทาน.

๑๔๑. ทานญฺจ ยุทฺธญฺจ สมานมาหุ.

ท่านว่า ทานและการรบ เสมอกัน.

สํ. ส. ๑๕/๒๙. ขุ. ชา. อฏฺฐก. ๒๗/๒๔๙.

๑๔๒. นตฺถิ จิตฺเต ปสนฺนมฺหิ อปฺปกา นาม ทกฺขิณา.

เมื่อจิตเลื่อมใสแล้ว ทักขิณาทานชื่อว่าน้อย ย่อมไม่มี.

ขุ. วิมาน. ๒๖/๘๒.

๑๔๓. วิเจยฺย ทานํ สุคตปฺปสตฺถํ.

การเลือกให้ อันพระสุคตทรงสรรเสริญ.

สํ. ส. ๑๕/๓๐. ขุ. ชา. อฏฺฐก. ๒๗/๒๔๙. เปต. ๒๖/๑๙๗.

๑๔๔. พาลา หเว นปฺปสํสนฺติ ทานํ.

คนพาลเท่านั้น ย่อมไม่สรรเสริญทาน.

ขุ. ธ. ๒๕/๓๘.

๑๔๕. ททํ มิตฺตานิ คนฺถติ.

ผู้ให้ ย่อมผูกไมตรีไว้ได้.

สํ. ส. ๑๕/๓๑๖.

๑๔๖. ททํ ปิโย โหติ ภชนฺติ นํ พหู.
ผู้ให้ ย่อมเป็นที่รัก คนหมู่มากย่อมคบเขา.
องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๓.

๑๔๗. ททมาโน ปิโย โหติ.
ผู้ให้ ย่อมเป็นที่รัก.
องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๔.

๑๔๘. สุขสฺส ทาตา เมธาวี สุขํ โส อธิคจฺฉติ.
ปราชญ์ผู้ให้ความสุข ย่อมได้รับความสุข.
องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๕.

๑๔๙. มนาปทายี ลภเต มนาปํ.
ผู้ให้สิ่งที่ชอบใจ ย่อมได้สิ่งที่ชอบใจ.
องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๕๕.

๑๕๐. เสฏฺฐนฺทโท เสฏฺฐมุเปติ ฐานํ.
ผู้ให้สิ่งประเสริฐ ย่อมถึงฐานะที่ประเสริฐ.
องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๕๖.

๑๕๑. อคฺคสฺส ทาตา ลภเต ปุนคฺคํ.
ผู้ให้สิ่งที่เลิศ ย่อมได้สิ่งที่เลิศอีก.
องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๕๖.

๑๕๒. ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒติ.
บุญของผู้ให้ ย่อมเจริญ.
ที. มหา. ๑๐/๑๕๙. ขุ. อุ. ๒๕/๒๑๕.

๑๕๓. ทเทยฺย ปุริโส ทานํ.
คนควรให้ทาน.
ขุ. ชา. สตฺตก. ๒๗/๒๑๗.

---

๑๐. ทุกขวรรค คือ หมวดทุกข์.

๑๕๔. นตฺถิ ขนฺธสมา ทุกฺขา.
ทุกข์เสมอด้วยขันธ์ ไม่มี.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๑๕๕. สงฺขารา ปรมา ทุกฺขา.
สังขาร เป็นทุกข์อย่างยิ่ง.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๑๕๖. ทุราวาสา ฆรา ทุกฺขา.
เหย้าเรือนที่ปกครองไม่ดี นำทุกข์มาให้.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๕.

๑๕๗. ทลิทฺทิยํ ทุกฺขํ โลเก.
ความจน เป็นทุกข์ในโลก.
องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๘๔.

๑๕๘. อิณาทานํ ทุกฺขํ โลเก.
การกู้หนี้ เป็นทุกข์ในโลก.
นัย- องฺ. ฉกฺก. ๒๒/๓๘๔.

๑๕๙. ทุกฺขํ อนาโถ วิหรติ.
คนไม่มีที่พึ่ง อยู่เป็นทุกข์.
นัย- องฺ. ทสก. ๒๔/๒๗, ๓๑.

๑๖๐. ทุกฺขํ เสติ ปราชิโต.
ผู้แพ้ ย่อมอยู่เป็นทุกข์.
สํ. ส. ๑๕/๑๒๒. ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๑๖๑. อกิญฺจนํ นานุปตนฺติ ทุกฺขา.
ทุกข์ ย่อมไม่ตกถึงผู้หมดกังวล
ขุ. ธ. ๒๕/๔๔.

---

๑๑. ธัมมวรรค คือ หมวดธรรม.

๑๖๒. ธมฺโม รหโท อกทฺทโม.
ธรรมเหมือนห้วงน้ำไม่มีตม.
ขุ. ชา. ฉกฺก. ๒๗/๒๐๒.

๑๖๓. มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา.
ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า.
ขุ. ธ. ๒๕/๑๕.

๑๖๔. ธมฺโม หิ อิสินํ ธโช.
ธรรมแล เป็นธงชัยของพวกฤษี.
สํ. นิ. ๑๖/๒๑/๓. องฺ. จตุกฺก. ๒๑. ๖๖. ขุ. ชา. อสีติ. ๒๘/๑๕๒.

๑๖๕. สตํ ธมฺโม ทุรนฺวโย.

ธรรมของสัตบุรุษ รู้ได้ยาก.

สํ. ส. ๑๕/๒๖. ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๖๓. ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๖๔.

๑๖๖. สตญฺจ ธมฺโม น ชรํ อุเปติ.

ธรรมของสัตบุรุษ ไม่เข้าถึงความคร่ำคร่า.

สํ. ส. ๑๕/๑๐๒. ขุ. ธ. ๒๕/๓๕. ขุ. ชา. อสีติ. ๒๘/๑๓๖.

๑๖๗. สทฺธมฺโม สพฺภิ รกฺขิโต.

ธรรมของสัตบุรุษ อันสัตบุรุษรักษา.

ขุ. ที. มหา. ๑๐/๒๗๙.

๑๖๘. ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ.

ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว นำสุขมาให้.

สํ. ส. ๑๕/๕๘. ขุ. สุ. ๓๕/๓๖๐. ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๙๐. ขุ. เถร. ๒๑/๓๑๔.

๑๖๙. สพฺเพสํ สหิโต โหติ สทฺธมฺเม สุปติฏฺฐิโต.

ผู้ตั้งมั่นในสัทธรรม เป็นผู้เกื้อกูลแก่คนทั้งปวง.

องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๔๙.

๑๗๐. ธมฺมปีติ สุขํ เสติ.

ผู้มีปีติในธรรม อยู่เป็นสุข.

ขุ. ธ. ๒๕/๒๕.

๑๗๑. ธมฺมจารี สุขํ เสติ.

ผู้ประพฤติธรรม อยู่เป็นสุข.

ขุ. ธ. ๒๕/๓๗, ๓๘. ขุ. อุ. ๒๕/๓๖๖

๑๗๒. ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ.
ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๔๐. ขุ. เถร. ๒๖/๓๑๔.

๑๗๓. น ทุคฺคตึ คจฺฉติ ธมฺมจารี.
ผู้ประพฤติธรรม ไม่ไปสู่ทุคติ.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๔๐. ขุ. เถร. ๒๖/๓๑๔.

๑๗๔. ธมฺเม ฐิตํ น วิชหาติ กิตฺติ.
เกียรติ ย่อมไม่ละผู้ตั้งอยู่ในธรรม.
องฺ. ปญฺจก. ๒๓/๕๑.

๑๗๕. ธมฺเม ฐิตา เย น กโรนฺติ ปาปกํ.
ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่ทำบาป.
องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๕.

๑๗๖. สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย.
สภาวธรรมทั้งปวง ไม่ควรถือมั่น.
ม. มู. ๑๒/๔๖๔.

๑๗๗. โยนิโส วิจิเน ธมฺมํ.
พึงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยบคาย
ม. อุป. ๑๔/๔๗๑. สํ. ส. ๑๕/๗๘. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๓.

๑๗๘. ธมฺมํ จเร สุจริตํ.
พึงประพฤติธรรมให้สุจริต.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๘. ขุ. อุ. ๓๓/๓๖๖.

๑๗๙. สทฺธมฺโม ครุกาตพฺโพ.
ควรเคารพสัทธรรม.
องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๗.

๑๘๐. กณฺหํ ธมฺมํ วิปฺปหาย.
บัณฑิตควรละธรรมดำเสีย.
สํ. มหา. ๑๙/๒๙. ขุ. ธ. ๒๕/๒๖.

๑๘๑. สุกฺกํ ภาเวถ ปณฺฑิโต.
บัณฑิตควรเจริญธรรมขาว.
สํ. มหา. ๑๙/๒๙. ขุ. ธ. ๒๕/๒๖.

---

๑๒. ปกิณณกวรรค คือ หมวดเบ็ดเตล็ด.

๑๘๒. อฏฺฐงฺคิโก จ มคฺคานํ เขมํ อมตคามินํ.
บรรดาทางทั้งหลาย ทางมีองค์ ๘ เป็นทางเกษม
ให้ถึงอมตธรรม.
ม. ม. ๑๓/๒๘๑.

๑๘๓. วิสุทฺธิ สพฺพเกฺลเสหิ โหติ ทุกฺเขหิ นิพฺพุติ.
ความหมดจดจากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับจากทุกข์
ทั้งหลาย.
ร. ร. ๔.

๑๘๔. ยงฺกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธธมฺมํ.
สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นล้วนมีความดับไปเป็นธรรมดา.
สํ. มหา. ๑๙/๕๓๑.

๑๘๕. ยถาปจฺจยํ ปวตฺตนฺติ.
สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามปัจจัย.
ร. ร. ๔.

๑๘๖. อาโรคฺยปรมา ลาภา.
ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง.
ม. ม. ๑๓/๒๘๑. ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๑๘๗. ชิฆจฺฉา ปรมา โรคา.
ความหิว เป็นโรคอย่างยิ่ง.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๑๘๘. สงฺขารา สสฺสตา นตฺถิ.
สังขารที่ยั่งยืน ไม่มี.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๙.

๑๘๙. อนิจฺจา วต สงฺขารา.
สังขารทั้งหลาย ไม่เที่ยงหนอ.
ที. มหา. ๑๐/๑๘๑. สํ. ส. ๑๕/๘. สํ. นิ. ๑๖/๒๒๘.

๑๙๐. ทุลฺลภา ขณสมฺปตฺติ.

ความถึงพร้อมแห่งขณะ หาได้ยาก.

ส. ม.

๑๙๑. ทุลฺลภํ ทสฺสนํ โหติ สมฺพุทฺธานํ อภิณฺหโส.

การเห็นพระพุทธเจ้าเนือง ๆ เป็นการหาได้ยาก.

ม. ม. ๑๓/๕๕๔. ขุ. สุ. ๒๕/๔๔๔.

๑๙๒. ขโณ โว มา อุปจฺจคา.

ขณะอย่าล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย.

องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๓๑. ขุ. ธ. ๒๕/๕๗. ขุ. สุ. ๒๕/๓๘๖.

๑๙๓. อติปตติ วโย ขโณ ตเถว.

วัยย่อมผ่านพ้นไปเหมือนขณะทีเดียว.

ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๑๒.

๑๙๔. กาโล ฆสติ ภูตานิ สพฺพาเนว สหตฺตนา.

กาลเวลา ย่อมกินสรรพสัตว์กับทั้งตัวมันเอง.

ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๙๕.

๑๙๕. อิติ วิสฺสฏฺฐกมฺมนฺเต อตฺถา อจฺเจนฺติ มาณเว.

ประโยชน์ย่อมล่วงเลยคนหนุ่มผู้ทอดทิ้งการงาน.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙๙.

๑๙๖. นกฺขตฺตํ ปฏิมาเนนฺตํ อตฺโถ พาลํ อุปจฺจคา.

ประโยชน์ได้ล่วงเลยคนโง่ผู้มัวถือฤกษ์อยู่.

ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๖.

๑๙๗. อตฺโถ อตฺถสฺส นกฺขตฺตํ กึ กริสฺสนฺติ ตารกา.
ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์เอง ดวงดาวจักทำอะไรได้.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๖.

๑๙๘. วโส อิสฺสริยํ โลเก.
อำนาจเป็นใหญ่ในโลก.
สํ. ส. ๑๕/๖๐.

๑๙๙. สิริ โภคานมาสโย.
ศรีเป็นที่อาศัยแห่งโภคทรัพย์.
สํ. ส. ๑๕/๖๐.

๒๐๐. กิจฺฉา วุตฺติ อสิปฺปสฺส.
ความเป็นไปของคนไร้ศิลปะ ย่อมฝืดเคือง.
ขุ. ชา. ทฺวาทส. ๒๗/๓๓๐.

๒๐๑. สาธุ โข สิปฺปกํ นาม อปิ ยาทิสกีทิสํ.
ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้เช่นใดเช่นหนึ่ง ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๕.

๒๐๒. มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ.
ความรู้จักประมาณ ยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ.
ว. ว.

๒๐๓. หิริโอตฺตปฺปิยํเว โลกํ ปาเลติ สาธุกํ.
หิริและโอตตัปปะ ย่อมรักษาโลกไว้เป็นอันดี.
ว. ว.

๒๐๔. โลโกปตฺถมฺภิกา เมตฺตา.
เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก.
ว. ว.

๒๐๕. อรติ โลกนาสิกา.
ความริษยาเป็นเหตุทำโลกให้ฉิบหาย.
ว. ว.

๒๐๖. มหาปุริสภาวสฺส ลกฺขณํ กรุณาสโห.
อัชฌาสัยที่ทนไม่ได้เพราะกรุณา เป็นลักษณะของมหาบุรุษ.
ว. ว.

๒๐๗. นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา.
ความกตัญญูกตเวที เป็นเครื่องหมายแห่งคนดี.
นัย - ส. ส.

๒๐๘. สพฺพญฺเจ ปฐวึ ทชฺชา นากตญฺญุมภิราธเย.
ถึงให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ยังคนอกตัญญูให้จงรักไม่ได้.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๓.

๒๐๙. หนนฺติ โภคา ทุมฺเมธํ.
โภคทรัพย์ ย่อมฆ่าคนมีปัญญาทราม.
ขุ. ธ. ๒๕/๖๓.

๒๑๐. สกฺกาโร กาปุริสํ หนฺติ.
สักการะ ย่อมฆ่าคนชั่วเสีย.
วิ. จุล. ๗/๑๗๒. สํ. ส. ๑๕/๒๒๖. สํ. นิ. ๑๖/๒๘๔.

๒๑๑. กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ.
ความได้เป็นมนุษย์ เป็นการยาก.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๘.

๒๑๒. กิจฺฉํ มจฺจาน ชีวิตํ.
ความเป็นอยู่ของสัตว์ เป็นการยาก.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๙.

๒๑๓. กิจฺฉํ สทฺธมฺมสฺสวนํ.
การฟังธรรมของสัตบุรุษ เป็นการยาก.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๙.

๒๑๔. กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท.
ความเกิดขึ้นแห่งท่านผู้รู้ เป็นการยาก.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๙.

๒๑๕. อสชฺฌายมลา มนฺตา.
มนต์มีการไม่ท่องบ่น เป็นมลทิน.
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๙๘. ขุ. ธ. ๒๕/๔๗.

๒๑๖. อนุฏฺฐานมลา ฆรา.
เหย้าเรือนมีความไม่หมั่นเป็นมลทิน
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๙๘. ขุ. ธ. ๒๕/๔๗.

๒๑๗. มลํ วณฺณสฺส โกสชฺชํ.
ความเกียจคร้านเป็นมลทินแห่งผิวพรรณ.
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๙๘. ขุ. ธ. ๒๕/๔๗.

๒๑๘. มลิตฺถิยา ทุจฺจริตํ.
ความประพฤติชั่วเป็นมลทินของหญิง.
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๙๘. ขุ. ธ. ๒๕/๔๗.

๒๑๙. สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ.
ความบริสุทธิ์และความไม่บริสุทธิ์ มีเฉพาะตัว.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๗. ขุ. มหา. ๒๙/๓๗. ขุ. จู. ๓๐/๑๑๖.

๒๒๐. นาญฺโญ อญฺญํ วิโสธเย.
ผู้อื่นพึงให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ไม่ได้.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๗. ขุ. มหา. ๒๙/๓๗. ขุ. จู. ๓๐/๑๑๖.

๒๒๑. สุทฺธสฺส สุจิกมฺมสฺส สทา สมฺปชฺชเต วตํ.
พรตของผู้บริสุทธิ์มีการงานสะอาด ย่อมถึงพร้อมทุกเมื่อ.
ม. มู. ๑๒/๗๐.

๒๒๒. สุทสฺสํ วชฺชมญฺเญสํ อตฺตโน ปน ทุทฺทสํ.
ความผิดของผู้อื่นเห็นง่าย ฝ่ายของตนเห็นยาก.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๘.

๒๒๓. นตฺถิ โลเก รโห นาม ปาปกมฺมํ ปกุพฺพโต.
ชื่อว่าที่ลับของผู้ทำบาปกรรม ไม่มีในโลก.
องฺ. ติก. ๒๐/๑๘๙. ขุ. ชา. จตุกฺก. ๒๗/๑๓๑.

๒๒๔. เนสา สภา ยตฺถ น สนฺติ สนฺโต.
สัตบุรุษไม่มีในชุมนุมใด ชุมนุมนั้นไม่ชื่อว่าสภา.
สํ. ส. ๑๕/๒๗๐. ขุ. ชา. อสีติ. ๒๗/๑๕๑.

๒๒๕. นตฺเถตํ โลกสฺมึ ยํ อุปาทิยมานํ อนวชฺชํ อสฺส.
สิ่งใดที่เข้าไปยึดถืออยู่ จะพึงหาโทษมิได้ สิ่งนั้นไม่มีในโลก.
ร. ร. ๔.

๒๒๖. โภคา สนฺนิจยํ ยนฺติ วมฺมิโกวูปจียติ.
โภคทรัพย์ของผู้ครองเรือนดี ย่อมถึงความพอกพูน เหมือนจอมปลวกกำลังก่อขึ้น.
ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๒.

๒๒๗. อลํ พาลสฺส โมหาย โน จ ปารคเวสิโน.
รูปโฉมพอลวงคนโง่ให้หลงได้ แต่ลวงคนแสวงหาพระนิพพานไม่ได้เลย.
ม. ม. ๑๓/๔๐๑. ขุ. เถร. ๒๖/๓๗๗.

๒๒๘. รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ.
ร่างกายของสัตว์ย่อยยับได้ แต่ชื่อและสกุลไม่ย่อยยับ.
สํ. ส. ๑๕/๕๙.

๒๒๙. ถีนํ ภาโว ทุราชาโน.
ภาวะของหญิงรู้ได้ยาก.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๑.

๒๓๐. อุกฺกฏฺเฐ สูรมิจฺฉนฺติ.
ในการสลักสำคัญ ย่อมต้องการคนกล้า.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๐.

๒๓๑. มนฺตีสุ อกุตูหลํ.
ในการปรึกษา ย่อมต้องการคนไม่พูดพล่าม.
ขุ. ชา. เอก ๒๗/๓๐.

๒๓๒. ปิยญฺจ อนฺนปานมฺหิ.
ในการได้ข้าวน้ำ ย่อมต้องการคนที่รัก.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๐.

๒๓๓. อตฺเถ ชาเต จ ปณฺฑิตํ.
ในเมื่อเรื่องราวเกิดขึ้น ย่อมต้องการบัณฑิต.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๐.

๒๓๔. อาปทาสุ ถาโม เวทิตพฺโพ.
กำลังใจพึงรู้ได้ในคราวมีอันตราย.
นัย - ขุ. อุ. ๒๕/๑๗๘.

๒๓๕. ยโส ลทฺธา น มชฺเชยฺย.
ได้ยศแล้ว ไม่ควรเมา.
ขุ. ชา. จตุกฺก. ๒๗/๑๕๔.

๒๓๖. จาคมนุพฺรูเหยฺย.
พึงเพิ่มพูนความสละ.
ม. อุ. ๑๔/๔๓๖.

๒๓๗. สนฺติเมว สิกฺเขยฺย.
พึงศึกษาความสงบนั่นแล.
นัย–ม. อุ. ๑๔/๔๓๖.

๒๓๘. โลกามิสํ ปชเห สนฺติเปกฺโข.
ผู้เพ่งสันติ พึงละอามิสในโลกเสีย.
สํ. ส. ๑๕/๓,๗๗,๙๐.

๒๓๙. ตํ คณฺเหยฺย ยทปณฺณกํ.
สิ่งใดไม่ผิด พึงถือเอาสิ่งนั้น.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑.

๒๔๐. สมฺมุขา ยาทิสํ จิณฺณํ ปรมฺมุขาปิ ตาทิสํ.
ต่อหน้าประพฤติเช่นใด ถึงลับหลังก็ให้ประพฤติเช่นนั้น.
ส. ส.

๒๔๑. อปฺปตฺโต โน จ อุลฺลเป.
เมื่อยังไม่ถึง ไม่ควรพูดอวด.
ส. ส.

๒๔๒. สนาถา วิหรถ มา อนาถา.
ท่านทั้งหลายจงมีที่พึ่งอยู่เถิด อย่าไม่มีที่พึ่งอยู่เลย.
นัย. องฺ. ทสก. ๒๔/๒๕.

๒๔๓. นาญฺญํ นิสฺสาย ชีเวยฺย.
ไม่ควรอาศัยผู้อื่นเป็นอยู่.
ขุ. อุ. ๒๕/๑๗๘.

๒๔๔. อาโรคฺยมิจฺเฉ ปรมญฺจ ลาภํ.
พึงปรารถนาความไม่มีโรคซึ่งเป็นลาภอย่างยิ่ง.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๗.

๒๔๕. อตีตํ นานฺวาคเมยฺย.
ไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว.
ม. อุ. ๑๔/๓๔๘.

๒๔๖. นปฺปฏิกงฺเข อนาคตํ.
ไม่ควรหวงสิ่งที่ยังไม่มาถึง.
ม. อุ. ๑๔/๓๔๘.

---

๑๓. ปัญญาวรรค คือ หมวดปัญญา.

๒๔๗. นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา.
แสงสว่างเสมอด้วยปัญญา ไม่มี.
สํ. ส. ๑๕/๙.

๒๔๘. ปญฺญา โลกสฺมิ ปชฺโชโต.
ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก.
สํ. ส. ๑๕/๖๐.

๒๔๙. โยคา เว ชายตี ภูริ.
ปัญญาย่อมเกิดเพราะความประกอบ.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๒.

๒๕๐. อโยคา ภูริสงฺขโย.
ความสิ้นปัญญาย่อมเกิดเพราะความไม่ประกอบ.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๒.

๒๕๑. สุโข ปญฺญาปฏิลาโภ.
ความได้ปัญญา ให้เกิดสุข.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๙.

๒๕๒. ปญฺญา นรานํ รตนํ.
ปัญญาเป็นรัตนะของนรชน.
สํ. ส. ๑๕/๕๐.

๒๕๓. ปญฺญา ว ธเนน เสยฺโย.
ปัญญาเทียวประเสริฐกว่าทรัพย์.
นัย- ม. ม. ๑๓/๔๑๓. นัย- ขุ. เถร. ๒๖/๓๗๙.

๒๕๔. นตฺถิ ฌานํ อปญฺญสฺส.
ความพินิจไม่มีแก่คนไร้ปัญญา.
ขุ. ธ. ๒๕/๖๕.

๒๕๕. ปญฺญา นตฺถิ อฌายโต.
ปัญญาไม่มีแก่ผู้ไม่พินิจ.
ขุ. ธ. ๒๕/๖๕.

๒๕๖. ปญฺญา เจนํ ปสาสติ.
ปัญญาย่อมปกครองบุรุษนั้น.
สํ. ส. ๑๕/๕๒.

๒๕๗. ปญฺญาย มคฺคํ อลโส น วินฺทติ.
คนเกียจคร้านย่อมไม่พบทางด้วยปัญญา.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๒.

๒๕๘. สุสฺสูสํ ลภเต ปญฺญํ.
ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา.
สํ. ส. ๑๕/๓๑๖. ขุ. สุ. ๒๕/๓๖๑.

๒๕๙. ปญฺญายตฺถํ วิปสฺสติ.
คนย่อมเห็นเนื้อความ (ของธรรม) ด้วยปัญญา.
องฺ. สตฺตก. ๒๓/๓.

๒๖๐. ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ.
คนย่อมบริสุทธิ์ด้วยปัญญา.
ขุ. สุ. ๒๕/๓๖๐.

๒๖๑. ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ.
คนฉลาดกล่าวว่าปัญญาแล ประเสริฐสุด.
ขุ. ชา. สตฺตก. ๒๗/๕๔๑.

๒๖๒. ปญฺญาชีวึ ชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ.
ปราชญ์กล่าวผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญาว่าเป็นอยู่ประเสริฐสุด.
สํ. ส. ๑๕/๕๘,๓๑๕. ขุ. สุ. ๒๕/๓๖๐.

๒๖๓. เอโก ว เสยฺโย ปุริโส สปญฺโญ โย ภาสิตสฺส วิชานาติ อตฺถํ.
ผู้มีปัญญารู้เนื้อความแห่งภาษิต คนเดียวเท่านั้น ประเสริฐกว่า.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๒.

๒๖๔. พหูนํ วต อตฺถาย สปฺปญฺโญ ฆรมาวสํ.
ผู้มีปัญญาอยู่ครองเรือน เพื่อประโยชน์แก่คนมาก.
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๔๙.

๒๖๕. สากจฺฉาย ปญฺญา เวทิตพฺพา.
ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา.
นัย- ขุ. อุ. ๒๕/๑๗๘.

๒๖๖. ตถตฺตานํ นิเวเสยฺย ยถา ภูริ ปวฑฺฒติ.
บัญญาย่อมเจริญด้วยประการใด ควรตั้งตนไว้ด้วยประการนั้น.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๒.

๒๖๗. ปญฺญํ นปฺปมชฺเชยฺย.
ไม่ควรประมาทบัญญา.
ม. อุ. ๑๔/๔๓๖.

---

๑๔. ปมาทวรรค คือ หมวดประมาท.

๒๖๘. ปมาโท มจฺจุโน ปทํ.
ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย.
ขุ. ธ. ๒๕/๑๘. ขุ. ชา. ตึส. ๒๗/๕๒๔.

๒๖๙. ปมาโท รกฺขโต มลํ.
ความประมาท เป็นมลทินของผู้รักษา.
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๙๘. ขุ. ธ. ๒๕/๔๗.

๒๗๐. ปมาโท ครหิโต สทา.
ความประมาท บัณฑิตติเตียนทุกเมื่อ.
ขุ. ธ. ๒๕/๑๙.

๒๗๑. ปมาทมนุยุญฺชนฺติ พาลา ทุมฺเมธิโน ชนา.
คนพาลมีปัญญาทราม ย่อมประกอบแต่ความประมาท.
ม. ม. ๑๓/๔๘๘. สํ. ส. ๑๕/๓๖. ขุ. ธ. ๒๕/๑๘.

๒๗๒. เต ทีฆรตฺตํ โสจนฺติ เย ปมชฺชนฺติ มาณวา.
คนประมาท ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน.
นัย- ม. อุป. ๑๔/๓๔๖.

๒๗๓. เย ปมตฺตา ยถา มตา.
ผู้ประมาทแล้ว เหมือนคนตายแล้ว.
ขุ. ธ. ๒๕/๑๘. ขุ. ชา. ตึส. ๒๗/๕๒๔.

๒๗๔. มา ปมาทมนุยุญฺเชถ.
อย่ามัวประกอบความประมาท.
ม. ม. ๑๓/๔๘๘. สํ. ส. ๑๕/๓๖. ขุ. ธ. ๒๕/๑๘.

๒๗๕. ปมาเทน น สํวเส.
ไม่ควรสมคบด้วยความประมาท.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๗. ขุ. สุ. ๒๕/๕๑๘. ขุ. มหา. ๒๙/๕๑๕.

---

๑๕. ปาปวรรค คือ หมวดบาป.

๒๗๖. มลา เว ปาปกา ธมฺมา อสฺมึ โลเก ปรมฺหิ จ.
บาปธรรมเป็นมลทินแท้ ทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกอื่น.
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๙๘. ขุ. ธ. ๒๕/๔๗.

๒๗๗. ทุกฺโข ปาปสฺส อุจฺจโย.
ความสั่งสมบาป นำทุกข์มาให้.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๐.

๒๗๘. ปาปานํ อกรณํ สุขํ.
การไม่ทำบาป นำสุขมาให้.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๙.

๒๗๙. ปาปํ ปาเปน สุกรํ.
ความชั่วอันคนชั่วทำง่าย
วิ. จุล. ๗/๑๕๙. ขุ. อุ. ๒๕/๑๖๘.

๒๘๐. ปาเป น รมตี สุจิ.
คนสะอาดไม่ยินดีในความชั่ว.
วิ. มหา. ๕/๓๔. ขุ. อุ. ๒๕/๑๖๖.

๒๘๑. สกมฺมุนา หญฺญติ ปาปธมฺโม.
คนมีสันดานชั่ว ย่อมลำบากเพราะกรรมของตน.
ม. ม. ๑๓/๔๑๓. ขุ. เถร. ๒๖/๓๗๙.

๒๘๒. ตปสา ปชหนฺติ ปาปกมฺมํ.

สาธุชนย่อมละบาปกรรมด้วยตปะ.

ขุ. ชา. อฏฺฐก. ๒๗/๒๔๕.

๒๘๓. ปาปานิ กมฺมานิ กโรนฺติ โมหา.

คนมักทำบาปกรรมเพราะความหลง.

ม. ม. ๑๓/๔๑๓. ขุ. ชา. ปกิณฺณก. ๒๗/๓๘๐.

๒๘๔. นตฺถิ ปาปํ อกุพฺพโต.

บาปไม่มีแก่ผู้ไม่ทำ.

ขุ. ธ. ๒๕/๓๑.

๒๘๕. ธมฺมํ เม ภณมานสฺส น ปาปมุปลิมฺปติ.

เมื่อเรากล่าวธรรมอยู่ บาปย่อมไม่แปดเปื้อน.

ขุ. ชา. สตฺตก. ๒๗/๒๒๔.

๒๘๖. นตฺถิ อการิยํ ปาปํ มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน.

คนมักพูดมุสา จะไม่พึงทำความชั่ว ย่อมไม่มี.

นัย- ขุ. ธ. ๒๕/๓๘. นัย- ขุ. อิติ. ๒๕/๒๔๓.

๒๘๗. ปาปานิ ปริวชฺชเย.

พึงละเว้นบาปทั้งหลาย.

ขุ. ธ. ๒๕/๓๑.

๒๘๘. น ฆาสเหตูปิ กเรยฺย ปาปํ.

ไม่ควรทำบาปเพราะเห็นแก่กิน.

นัย- ขุ. ชา. นวก. ๒๗/๒๖๒.

๑๖. ปุคคลวรรค คือ หมวดบุคคล.

๒๘๙. สาธุ โข ปณฺฑิโต นาม.
ชื่อว่าบัณฑิตย่อมทำประโยชน์ให้สำเร็จได้แล.
สํ. ส. ๑๕/๓๐๙. ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๒.

๒๙๐. ปณฺฑิโต สีลสมฺปนฺโน ชลํ อคฺคีว ภาสติ.
บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมรุ่งเรืองเหมือนไฟสว่าง.
ที. ปาฏิ. ๑๑/๒๐๒.

๒๙๑. อนตฺถํ ปริวชฺเชติ อตฺถํ คณฺหาติ ปณฺฑิโต.
บัณฑิตย่อมเว้นสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ถือเอาแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์.
องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๕๙.

๒๙๒. อินฺทฺริยานิ รกฺขนฺติ ปณฺฑิตา.
บัณฑิตย่อมรักษาอินทรีย์.
ที. มหา. ๑๐/๒๘๘. สํ. ส. ๑๕/๓๗.

๒๙๓. น อุจฺจาวจํ ปณฺฑิตา ทสฺสยนฺติ.
บัณฑิตย่อมไม่แสดงอาการขึ้นลง.
ขุ. ธ. ๒๕/๒๖.

๒๙๔. นิชฺฌตฺติพลา ปณฺฑิตา.
บัณฑิตมีความไม่เพ่งโทษเป็นกำลัง.
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๒๗.

๒๙๕. ทุลฺลโภ ปุริสาชญฺโญ.

บุรุษอาชาไนย หาได้ยาก.

ขุ. ธ. ๒๕/๔๑.

๒๙๖. ทุลฺลโภ องฺคสมฺปนฺโน.

ผู้ถึงพร้อมด้วยองคคุณ หาได้ยาก.

ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๘๕.

๒๙๗. ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ.

ในหมู่มนุษย์ ผู้ฝึกตนแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุด.

ขุ. ธ. ๒๕/๕๗. ขุ. มหา. ๒๙/๒๙๑. ขุ. จู. ๓๐/๗๔.

๒๙๘. มหาการุณิโก นาโถ.

ท่านผู้เป็นที่พึ่ง ประกอบด้วยกรุณาใหญ่.

ส. ม.

๒๙๙. กุสโล จ ชหาติ ปาปกํ.

คนฉลาด ย่อมละบาป.

ที. มหา. ๑๐/๑๕๙. ขุ. อุ. ๒๕/๒๑๕.

๓๐๐. นยํ นยติ เมธาวี.

คนมีปัญญา ย่อมแนะนำทางที่ควรแนะนำ.

ขุ. ชา. เตรส. ๒๗/๓๕๕.

๓๐๑. อธุรายํ น ยุญฺชติ.

คนมีปัญญา ย่อมไม่ประกอบในทางอันไม่ใช่ธุระ.

ขุ. ชา. เตรส. ๒๗/๓๕๕.

๓๐๒. ธีโร โภเค อธิคมฺม สงฺคณฺหาติ จ ญาตเก.
ปราชญ์ได้โภคทรัพย์แล้ว ย่อมสงเคราะห์ญาติ.
ขุ. ชา. ฉกฺก. ๒๗/๒๐๕.

๓๐๓. ธีโร จ พลวา สาธุ ยูถสฺส ปริหารโก.
ปราชญ์มีกำลังบริหารหมู่ ให้ประโยชน์สำเร็จ.
ขุ. ชา. สตฺตก. ๒๗/๒๒๑.

๓๐๔. น กามกามา ลปยนฺติ สนฺโต.
สัตบุรุษ ไม่ปราศรัยเพราะใคร่กาม.
ขุ. ธ. ๒๕/๒๖.

๓๐๕. สนฺโต น เต เย น วทนฺติ ธมฺมํ.
ผู้ใดไม่พูดเป็นธรรม ผู้นั้นไม่ใช่สัตบุรุษ.
สํ. ส. ๑๕/๒๗๐.

๓๐๖. สนฺโต สตฺตหิเต รตา.
สัตบุรุษ ยินดีในการเกื้อกูลสัตว์.
ชาตกฏฺฐกถา. ๑/๒๓๐.

๓๐๗. ทูเร สนฺโต ปกาเสนฺติ.
สัตบุรุษ ย่อมปรากฏในที่ไกล.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๕.

๓๐๘. สนฺโต สคฺคปรายนา.
สัตบุรุษ มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า.
สํ. ส. ๑๕/๒๗. ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๖๔.

๓๐๙. สพฺพา ทิสา สปฺปุริโส ปวายติ.
สัตบุรุษ ย่อมขจรไปทั่วทุกทิศ.
องฺ. ติก. ๒๐/๒๙๑. ขุ. ธ. ๒๕/๒๒.

๓๑๐. อุปสนฺโต สุขํ เสติ.
ผู้สงบระงับ ย่อมอยู่เป็นสุข.
วิ. จุล. ๗/๑๐๖. สํ. ส. ๑๕/๓๑๒. องฺ. ติก. ๒๐/๑๗๕.

๓๑๑. สตญฺจ คนฺโธ ปฏิวาตเมติ.
กลิ่นของสัตบุรุษ ย่อมทวนลมไปได้.
องฺ. ติก. ๒๐/๒๙๑. ขุ. ธ. ๒๕/๒๒.

๓๑๒. อนุปาทา วิมุจฺจนฺติ.
สาธุชน ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น.
ม. อุ. ๑๔/๓๔๖. องฺ. ติก. ๒๐/๑๘๐.

๓๑๓. โย พาโล มญฺญติ พาลฺยํ ปณฺฑิโต วาปิ เตน โส.
คนโง่รู้สึกว่าตนโง่ จะเป็นผู้ฉลาดเพราะเหตุนั้นบ้าง.
ขุ. ธ. ๒๕/๒๓.

๓๑๔. น สาธุ พลวา พาโล ยูถสฺส ปริหารโก.
พาลมีกำลังบริหารหมู่ ไม่สำเร็จประโยชน์.
ขุ. ชา. สตฺตก. ๒๗/๒๒๑.

๓๑๕. พาโล อปริณายโก.
คนพาล ไม่ควรเป็นหัวหน้า.
ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๘๙.

๓๑๖. อุชฺฌตฺติพลา พาลา.

คนพาล มีความเพ่งโทษเป็นกำลัง.

องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๒๗.

๓๑๗. อสนฺเตตฺถ น ทิสฺสนฺติ.

อสัตบุรุษ ในที่นี้เอง ก็ไม่ปรากฏ.

ขุ. ธ. ๒๕/๕๕.

๓๑๘. อสนฺโต นิรยํ ยนฺติ.

อสัตบุรุษ ย่อมไปนรก.

สํ. ส. ๑๕/๒๗. ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๖๔.

๓๑๙. อนยํ นยติ ทุมฺเมโธ.

คนมีปัญญาทราม ย่อมแนะนำทางที่ไม่ควรแนะนำ.

ขุ. ชา. เตรส. ๒๗/๓๕๕.

๓๒๐. อธุรายํ นิยุญฺชติ.

คนมีปัญญาทราม ย่อมประกอบในทางอันไม่ใช่ธุระ.

ขุ. ชา. เตรส. ๒๗/๓๕๕.

๓๒๑. หาเปติ อตฺถํ ทุมฺเมโธ.

คนมีปัญญาทราม ย่อมพร่าประโยชน์เสีย.

ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๕.

๓๒๒. ทุพฺภึ กโรติ ทุมฺเมโธ.

คนมีปัญญาทราม ย่อมทำความประทุษร้าย.

ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๙๑.

๓๒๓. โจรา โลกสฺมิมพฺพุทา.
พวกโจร เป็นเสนียดในโลก.
สํ. ส. ๑๕/๖๐.

๓๒๔. สุวิชาโน ภวํ โหติ.
ผู้รู้ดี เป็นผู้เจริญ.
ขุ. สุ. ๒๕/๓๔๖.

๓๒๕. ทุวิชาโน ปราภโว.
ผู้รู้ชั่ว เป็นผู้เสื่อม.
ขุ. สุ. ๒๕/๓๔๖.

๓๒๖. ธมฺมกาโม ภวํ โหติ.
ผู้ชอบธรรม เป็นผู้เจริญ.
ขุ. สุ. ๒๕/๓๔๖.

๓๒๗. ธมฺมเทสฺสี ปราภโว.
ผู้ชังธรรม เป็นผู้เสื่อม.
ขุ. สุ. ๒๕/๓๔๖.

๓๒๘. สกฺกตฺวา สกฺกโต โหติ.
คนทำสักการะ ย่อมได้รับสักการะ
ขุ. ชา. มหา. ๒๘/๑๕๔.

๓๒๙. ครุ โหติ สคารโว.
ผู้เคารพ ย่อมมีผู้เคารพ.
ขุ. ชา. มหา. ๒๘/๑๕๐.

๓๓๐. ปูชโก ลภเต ปูชํ.
ผู้บูชา ย่อมได้รับบูชา.
ขุ. ชา. มหา. ๒๘/๕๔.

๓๓๑. วนฺทโก ปฏิวนฺทนํ.
ผู้ไหว้ ย่อมได้รับไหว้ตอบ.
ขุ. ชา. มหา. ๒๘/๑๕๔.

๓๓๒. ปฏิสงฺขานพลา พหุสฺสุตา.
ผู้ฟังมาก มีการพิจารณาเป็นกำลัง.
องฺ. อฏฺฐก. ๒๓/๒๒๗.

๓๓๓. สาธุ สมฺพหุลา ญาตี.
ญาติมากหลายยังประโยชน์ให้สำเร็จ.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๓.

๓๓๔. วิสฺสาสปรมา ญาติ.
ความคุ้นเคย เป็นญาติอย่างยิ่ง.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๓๓๕. เนกาสี ลภเต สุขํ.
ผู้กินคนเดียว ไม่ได้ความสุข.
ขุ. ชา. ทฺวาทส. ๒๗/๓๓๓.

๓๓๖. นตฺถิ โลเก อนินฺทิโต.
คนไม่ถูกนินทา ไม่มีในโลก.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๕.

๓๓๗. ปริภูโต มุทุ โหติ.
เป็นคนอ่อนแอ ก็ถูกเขาดูหมิ่น.
ขุ. ชา. ทฺวาทส. ๒๗/๓๓๙.

๓๓๘. อติติกฺโข จ เวรวา.
เป็นคนแข็งกระด้าง ก็มีเวร.
ขุ. ชา. ทฺวาทส. ๒๒/๓๓๙.

๓๓๙. พหุมฺปิ รตฺโต ภาเสยฺย.
คนรักแล้ว มักพูดมาก
ขุ. ชา. ทฺวาทส. ๒๗/๓๓๙.

๓๔๐. ทุฏฺโฐปิ พหุ ภาสติ.
คนโกรธแล้ว มักพูดมาก.
ขุ. ชา. ทฺวาทส. ๒๗/๓๓๙.

๓๔๑. อนุปาเยน โย อตฺถํ อิจฺฉติ โส วิหญฺญติ.
ผู้มุ่งประโยชน์โดยไร้อุบาย ย่อมลำบาก.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๖.

๓๔๒. น อุชุภูตา วิตถํ ภณนฺติ.
คนตรง ไม่พูดคลาดความจริง.
ขุ. ชา. จตุกฺก. ๒๗/๑๒๘.

๓๔๓. ยถาวาที ตถาการี.
คนตรง พูดอย่างใด ทำอย่างนั้น.
ที. มหา. ๑๐/๒๕๕. ขุ. สุ. ๒๕/๓๙๔. ขุ. เถร. ๒๖/๔๔๑. ขุ. ชา. จตุกฺก. ๒๗/๑๔๖

๓๔๔. หิริมิเสโธ ปุริโส โกจิ โลกสฺมิ วิชฺชติ.
ผู้งดเว้นด้วยความละอายใจ มีน้อยคนในโลก.
สํ. ส. ๑๕/๑๑. ขุ. ธ. ๒๕/๓๔.

๓๔๕. กวิ คาถานมาสโย.
กวีเป็นที่อาศัยแห่งคาถาทั้งหลาย.
สํ. ส. ๑๕/๕๒.

๓๔๖. พฺรหฺมาติ มาตาปิตโร.
มารดาบิดา ท่านว่าเป็นพรหม (ของบุตร).
องฺ. ติก. ๒๐/๑๖๘. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๙๒. ขุ. อิติ. ๒๕/๓๑๔.

๓๔๗. ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร.
มารดาบิดา ท่านว่าเป็นบุรพาจารย์ (ของบุตร).
องฺ. ติก. ๒๐/๑๖๘. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๙๒. ขุ. อิติ. ๒๕/๓๑๔.

๓๔๘. อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานํ.
มารดาบิดา เป็นผู้ควรคำนับของบุตร.
องฺ. ติก. ๒๐/๑๖๘. องฺ. จตุกฺก ๒๑/๙๒. ขุ. อิติ. ๒๕/๓๑๔.

๓๔๙. อิตฺถี มลํ พฺรหฺมจริยสฺส.
สตรีเป็นมลทินของพรหมจรรย์.
สํ. ส. ๑๕/๕๒, ๕๙.

๓๕๐. อิตฺถี ภณฺฑานมุตฺตมํ.
สตรีเป็นสูงสุดแห่งภัณฑะทั้งหลาย.
สํ. ส. ๑๕/๖๐.

๓๕๑. ภตฺตุญฺจ ครุโน สพฺเพ ปฏิปูเชนฺติ ปณฺฑิตา.
ภริยาผู้ฉลาด ย่อมนับถือสามีและคนควรเคารพทั้งปวง.
องฺ. อฏฺจก. ๒๓/๒๗๓.

๓๕๒. ภตฺตา ปญฺญาณมิตฺถิยา.
สามีเป็นเครื่องปรากฏของสตรี.
สํ. ส. ๑๕/๕๗.

๓๕๓. สุสฺสูสา เสฏฺฐา ภริยานํ.
บรรดาภริยาทั้งหลาย ภริยาผู้เชื่อฟังเป็นประเสรฐ.
สํ. ส. ๑๕/๑๐.

๓๕๔. โย จ ปุตฺตานมสฺสโว.
บรรดาบุตรทั้งหลาย บุตรผู้เชื่อฟังเป็นประเสริฐ.
สํ. ส. ๑๕/๑๐.

๓๕๕. ปุตฺตา วตฺถุ มนุสฺสานํ.
บุตรเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย.
สํ. ส. ๑๕/๕๑.

๓๕๖. ผาตึ กยิรา อวิเหจยํ ปรํ.
ควรทำแต่ความเจริญ อย่าเบียดเบียนเขา.
ขุ. ชา. สตฺตก. ๒๗/๒๑๒.

๓๕๗. คุณวา จาตฺตโน คุณํ.
ผู้มีความดี จงรักษาความดีของตนไว้.
ส. ส.

๓๕๘. รกฺเขยฺยานาคตํ ภยํ.
พึงป้องกันภัยที่ยังไม่มาถึง.
ขุ. ชา. จตุกฺก. ๒๗/๑๓๖.

---

๑๗. ปุญญวรรค คือ หมวดบุญ.

๓๕๙. ปุญฺญํ โจเรหิ ทูหรํ.
บุญอันโจรนำไปไม่ได้.
สํ. ส. ๑๕/๕๐.

๓๖๐. ปุญฺญํ สุขํ ชีวิตสงฺขยมฺหิ.
บุญนำสุขมาให้ในเวลาสิ้นชีวิต.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๙.

๓๖๑. สุโข ปุญฺญสฺส อุจฺจโย.
ความสั่งสมขึ้นซึ่งบุญ นำสุขมาให้.
ขุ. ธ. ๒๕/๓๐.

๓๖๒. ปุญฺญานิ ปรโลกสฺมึ ปติฏฺฐา โหนฺติ ปาณินํ.
บุญเป็นที่พึ่งของสัตว์ในโลกหน้า.
สํ. ส. ๑๕/๒๖. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๔๔. ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๙๔.

๓๖๓. ปุญฺญานิ กยิราถ สุขาวหานิ.
ควรทำบุญอันนำสุขให้.
สํ. ส. ๑๕/๓. องฺ. ติก. ๒๐/๑๘๙.

๑๘. มัจจุวรรค คือ หมวดมฤตยู.

๓๖๔. สพฺพํ เภทปริยนฺตํ เอวํ มจฺจาน ชีวิตํ.

ชีวิตของสัตว์เหมือนภาชนะดิน ซึ่งล้วนมีความสลาย
เป็นที่สุด.

ที. มหา. ๑๐/๑๔๑. ขุ. สุ. ๒๕/๔๔๘. ขุ. มหา. ๒๙/๑๔๕.

๓๖๕. อปฺปกญฺจิทํ ชีวิตมาหุ ธีรา.

ปราชญ์กล่าวว่าชีวิตนี้น้อยนัก.

ม. ม. ๑๓/๔๑๒. ขุ. สุ. ๒๕/๔๘๕. ขุ. เถร. ๒๖/๓๗๘.

๓๖๖. น หิ โน สงฺครนฺเตน มหาเสเนน มจฺจุนา.

ความผัดเพี้ยนกับมฤตยูอันมีกองทัพใหญ่นั้น ไม่ได้เลย.

ม. อุ. ๑๔/๓๔๘. ขุ. ชา. มหา. ๒๘/๑๖๕.

๓๖๗. ชรูปนีตสฺส น สนฺติ ตาณา.

เมื่อสัตว์ถูกชรานำเข้าไปแล้ว ไม่มีผู้ป้องกัน.

สํ. ส. ๑๕/๓. องฺ. ติก. ๒๐/๑๙๘. ขุ. ชา. วีส. ๒๗/๑๔๖.

๓๖๘. น มิยฺยมานสฺส ภวนฺติ ตาณา.

เมื่อสัตว์จะตาย ไม่มีผู้ป้องกัน.

ม. ม. ๑๓/๔๑๒. ขุ. เถร. ๒๖/๓๗๘.

๓๖๙. น มิยฺยมานํ ธนมนฺเวติ กิญฺจิ.

ทรัพย์สักนิดก็ติดตามคนตายไปไม่ได้.

ม. ม. ๑๓/๔๑๒. ขุ. เถร. ๒๖/๓๗๘.

๓๗๐. น จาปิ วิตฺเตน ชรํ วิหนฺติ.
กำจัดความแก่ด้วยทรัพย์ไม่ได้.
ม. ม. ๑๓/๔๑๒. ขุ. เถร. ๒๖/๓๗๘.

๓๗๑. น ทีฆมายุํ ลภเต ธเนน.
คนไม่ได้อายุยืนเพราะทรัพย์.
ม. ม. ๑๓/๔๑๒. ขุ. เถร. ๒๖/๓๗๘.

๓๗๒. สพฺเพ ว นิกฺขิปิสฺสนฺติ ภูตา โลเก สมุสฺสยํ.
สัตว์ทั้งปวง จักทอดทิ้งร่างไว้ในโลก.
ที. มหา. ๑๐/๑๘๑. สํ. ส. ๑๕/๒๓๒.

๓๗๓. อฑฺฒา เจว ทลิทฺทา จ สพฺเพ มจฺจุปรายนา.
ทั้งคนมีทั้งคนจน ล้วนมีความตายเป็นเบื้องหน้า.
ที. มหา. ๑๐/๑๘๑. ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๑๗.

---

๑๙. มิตตวรรค คือ หมวดมิตร.

๓๗๔. สตฺโถ ปวสโต[๑] มิตฺตํ.
หมู่เกวียน (หรือต่าง) เป็นมิตรของคนเดินทาง.
สํ. ส. ๑๕/๕๐.

๓๗๕. มาตา มิตฺตํ สเก ฆเร.
มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน.
สํ. ส. ๑๕/๕๐.

๓๗๖. สหาโย อตฺถชาตสฺส โหติ มิตฺตํ ปุนปฺปุนํ.
สหายเป็นมิตรของคนมีความต้องการเกิดขึ้นเนือง ๆ.
สํ. ส. ๑๕/๕๑.

๓๗๗. สพฺพตฺถ ปูชิโต โหติ โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.
ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมมีผู้บูชาในที่ทั้งปวง.
ขุ. ชา. นวก. ๒๗/๕๔.

๓๗๘. สพฺเพ อมิตฺเต ตรติ โย มิตฺตานํ น ทุพฺภติ.
ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมผ่านพ้นศัตรูทั้งปวง.
ขุ. ชา. นวก. ๒๗/๑๕๕.

๓๗๙. มิตฺตทุพฺโภ หิ ปาปโก.
ผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นคนเลวแท้.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๙๗.

---

๑. เป็น ปสวโต บ้าง.

๓๘๐. ปาปมิตฺโต ปาปสโข ปาปอาจารโคจโร.
มีมิตรเลวมีเพื่อนเลว ย่อมมีมรรยาทและที่เที่ยวเลว.
ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๘๘.

๓๘๑. ภริยา ปรมา สขา.
ภริยาเป็นเพื่อนสนิท.
สํ. ส. ๑๕/๕๑.

๓๘๒. นตฺถิ พาเล สหายตา.
ความเป็นสหาย ไม่มีในคนพาล.
วิ. มหา. ๕/๓๓๖. ม. อุ. ๑๔/๒๘๗. ขุ. ธ. ๒๕/๒๓, ๕๘.

๓๘๓. อตฺถมฺหิ ชาตมฺหิ สุขา สหายา.
เมื่อความต้องการเกิดขึ้น สหายเป็นผู้นำสุขมาให้.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๘.

๓๘๔. สเจ ลเภถ นิปกํ สหายํ จเรยฺย เตนตฺตมโน สติมา.
ถ้าได้สหายผู้รอบคอบ พึงพอใจมีสติเที่ยวไปกับเขา.
วิ. มหา. ๕/๓๓๖. ม. อุ ๑๔/๒๘๗.

๓๘๕. โน เจ ลเภถ นิปกํ สหายํ เอโก จเร น จ ปาปานิ กยิรา.
ถ้าไม่ได้สหายผู้รอบคอบ พึงเที่ยวไปคนเดียวและไม่พึงทำความชั่ว.
วิ. มหา. ๕/๓๓๖. ม. อุ. ๑๔/๒๘๗.

---

๒๐. ยาจนาวรรค คือ หมวดขอ.

๓๘๖. น เว ยาจนฺติ สปฺปญฺญา.
ผู้มีปัญญาย่อมไม่ขอเลย.
ขุ. ชา. สตฺตก. ๒๗/๒๒๐.

๓๘๗. ยาจโก อปฺปิโย โหติ.
ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รัก (ของผู้ถูกขอ).
วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๓๗. ขุ. ชา. สตฺตก. ๒๗/๒๒๐.

๓๘๘. ยาจํ อททมปฺปิโย.
ผู้ถูกขอเมื่อไม่ให้สิ่งที่เขาขอ ย่อมไม่เป็นที่รัก (ของผู้ขอ).
วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๓๗. ขุ. ชา. สตฺตก. ๒๗/๒๒๐.

๓๘๙. เทสฺโส จ โหติ อติยาจนาย.
คนย่อมเป็นที่เกลียดชังเพราะขอจัด.
วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๓๔. ขุ. ชา. ติก. ๒๗/๑๐๐.

๓๙๐. น ตํ ยาเจ ยสฺส ปิยํ ชิคีเส.
ไม่ควรขอสิ่งที่รู้ว่าเป็นที่รักของเขา.
วิ. มหาวิภงฺค. ๑/๓๓๕. ขุ. ชา. ติก. ๒๗/๑๐๐.

---

๒๑. ราชวรรค คือ หมวดพระราชา.

๓๖๑. ราชา รฏฺฐสฺส ปญฺญาณํ.

พระราชา เป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น.

สํ. ส. ๑๕/๕๗.

๓๖๒. ราชา มุขํ มนุสฺสานํ.

พระราชา เป็นประมุขของประชาชน.

วิ. มหา. ๕/๑๒๔. ม. ม. ๑๓/๕๕๖. ขุ. สุ. ๒๕/๔๔๖.

๓๖๓. สพฺพํ รฏฺฐํ สุขํ โหติ ราชา เจ โหติ ธมฺมิโก.

ถ้าพระราชาเป็นผู้ทรงธรรม ราษฎรทั้งปวงก็เป็นสุข.

องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๙๙. ขุ. ชา. จตุกฺก. ๒๗/๑๖๒.

๓๖๔. กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌนฺโต ราชา รฏฺฐสฺส ปูชิโต.

พระราชาผู้ไม่กริ้วตอบผู้โกรธ ราษฎรก็บูชา.

ขุ. ชา. จตุกฺก. ๒๗/๑๘๗.

๓๖๕. สนฺนทฺโธ ขตฺติโย ตปติ.

พระมหากษัตริย์ทรงเครื่องรบ ย่อมสง่า.

สํ. นิ. ๑๖/๓๒๑. ขุ. ธ. ๒๕/๖๗.

๓๖๖. ขตฺติโย เสฏฺโฐ ชเนตสฺมึ เย โคตฺตปฏิสาริโน.

พระมหากษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐสุด ในหมู่ชนผู้รังเกียจด้วยสกุล.

ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๐๗. ม. ม. ๑๓/๓๒. สํ. ส. ๑๕/๒๒๕. สํ. นิ. ๑๖/๓๓๐

๓๙๗. ปุตฺตกํ วิย ราชาโน ปชํ รกฺขนฺตุ สพฺพทา.
พระราชาจงรักษาประชาราษฎร์ ให้เหมือนบิดารักษาบุตรทุกเมื่อ.
นัย- ส. ส.

---

๒๒. วาจาวรรค คือ หมวดวาจา.

๓๙๘. หทยสฺส สทิสี วาจา.
วาจาเช่นเดียวกับใจ.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๓๘.

๓๙๙. โมกฺโข กลฺยาณิยา สาธุ.
เปล่งวาจางาม ยังประโยชน์ให้สำเร็จ.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๘.

๔๐๐. มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกํ.
คนเปล่งวาจาชั่ว ย่อมเดือดร้อน.
ขุ. ชา เอก. ๒๗/๒๘.

๔๐๑. ทุฏฺฐสฺส ผรุสา วาจา.
คนโกรธมีวาจาหยาบ.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๗๓.

๔๐๒. อภูตวาที นิรยํ อุเปติ.
คนพูดไม่จริง ย่อมเข้าถึงนรก.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๕.

๔๐๓. สํโวหาเรน โสเจยฺยํ เวทิตพฺพํ.
ความเป็นผู้สะอาด พึงทราบได้ด้วยถ้อยคำ
นัย- ขุ. อุ. ๒๕/๑๗๘.

๔๐๔. วาจํ มุญฺเจยฺย กลฺยาณึ.
ควรเปล่งวาจางาม.
สํ. ส. ๑๕/๖๐.

๔๐๕. สณฺหํ คิรํ อตฺถวตึ ปมุญฺเจ.
ควรเปล่งวาจาไพเราะที่มีประโยชน์.
ขุ. ชา. เตรส. ๒๗/๓๕๐.

๔๐๖. ตเมว วาจํ ภาเสยฺย ยายตฺตานํ น ตาปเย.
ควรกล่าวแต่วาจาที่ไม่ยังตนให้เดือดร้อน.
สํ. ส. ๑๕/๒๗๘. ขุ. สุ. ๒๕/๔๑๑.

๔๐๗. มนุญฺญเมว ภาเสยฺย.
ควรกล่าวแต่วาจาที่น่าพอใจ.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๐.

๔๐๘. นามนุญฺญํ กุทาจนํ.
ในกาลไหน ๆ ก็ไม่ควรกล่าววาจาไม่น่าพอใจ.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๐.

๔๐๙. วาจํ ปมุญฺเจ กุสลํ นาติเวลํ.
ไม่ควรเปล่งวาจาที่ดี ให้เกินกาล.
ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๘๐. ขุ. สุ. ๒๕/๕๒๓. ขุ. มหา. ๒๙/๖๒๒.

๔๑๐. น หิ มุญฺเจยฺย ปาปิกํ.
ไม่ควรเปล่งวาจาชั่วเลย.
ขุ. ชา. ๒๗/๒๘.

---

๒๓. วิริยวรรค คือ หมวดเพียร.

๔๑๑. กาลาคตญฺจ น หาเปติ อตฺถํ.
คนขยัน ย่อมไม่พร่าประโยชน์ซึ่งถึงตามกาล.
ขุ. ชา. ฉกฺก ๒๗/๑๙๕.

๔๑๒. วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ.
คนล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร.
ขุ. สุ. ๒๕/๓๖๐.

๔๑๓. ปฏิรูปการี ธุรวา อุฏฺฐาตา วินฺทเต ธนํ.
คนมีธุระหมั่นทำการงานให้เหมาะเจาะ ย่อมหาทรัพย์ได้.
สํ. ส. ๑๕/๘๐๖. ขุ. สุ. ๒๕/๒๖๐.

๔๑๔. อกิลาสุ วินฺทเต หทยสฺส สนฺตึ.
คนไม่เกียจคร้าน พึงได้ความสงบใจ.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑.

๔๑๕. น นิพฺพินฺทิยการิสฺส สมฺมทตฺโถ วิปจฺจติ.
ประโยชน์ย่อมไม่สำเร็จโดยชอบแก่ผู้ทำโดยเบื่อหน่าย.
ขุ. ชา. จตุตาฬีส. ๒๗/๕๓๓.

๔๑๖. อนิพฺพินฺทิยการิสฺส สมฺมทตฺโถ วิปจฺจติ.
ประโยชน์ย่อมสำเร็จโดยชอบแก่ผู้ทำโดยไม่เบื่อหน่าย.
ขุ. ชา. จตุตาฬีส. ๒๗/๕๓๓.

๔๑๗. อถ ปจฺฉา กุรุเต โยคํ กิจฺเจ อาวาสุ สีทติ.
ถ้าทำความเพียรในกิจการล่าหลัง จะจมอยู่ในวิบัติ.
ขุ. ชา. วีส. ๒๗/๔๑๔.

๔๑๘. หิยฺโยติ หิยฺยติ โปโส ปเรติ ปริหายติ.
คนที่ผัดวันว่าพรุ่งนี้ ย่อมเสื่อม ยิ่งว่ามะรืนนี้ ก็ยิ่งเสื่อม.
ขุ. ชา. วีส. ๒๗/๔๖๖.

๔๑๙. อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปํ.
ควรรีบทำความเพียรในวันนี้.
ม. อุ. ๑๔/๓๔๘. ขุ. ชา. มหา. ๒๘/๑๖๕.

๔๒๐. วายเมเถว ปุริโส ยาว อตฺถสฺส นิปฺปทา.
บุรุษพึงพยายามไปกว่าจะสำเร็จประโยชน์.
สํ. ส. ๑๕/๓๓๐.

๔๒๑. กเรยฺย โยคฺคํ ธุวมปฺปมตฺโต.
ผู้ไม่ประมาท ควรทำความเพียรให้แน่วแน่.
นัย- ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๗๘.

๔๒๒. ยถา ยถา ยตฺถ ลเภถ อตฺถํ 　　ตถา ตถา ตตฺถ ปรกฺกเมยฺย.
พึงได้ประโยชน์ในที่ใด ด้วยประการใด ๆ ควรบากบั่นในที่นั้น ด้วยประการนั้น ๆ.
องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๗๐. ขุ. ชา. ปญฺจก. ๒๗/๑๘๐.

---

๒๔. เวรวรรค คือ หมวดเวร.

๔๒๓. เย เวรํ อุปนยฺหนฺติ เวรํ เตสํ น สมฺมติ.
เวรของผู้จองเวร ย่อมไม่ระงับ.
นัย- ม. อุ. ๑๔/๒๙๗. นัย- ขุ. ธ. ๒๕/๑๕. นัย- ขุ. ชา. ปญฺจก. ๒๗/๑๘๒.

๔๒๔. เย เวรํ นูปนยฺหนฺติ เวรํ เตสูปสมฺมติ.
เวรของผู้ไม่จองเวร ย่อมระงับได้.
นัย- ม. อุ. ๑๔/๒๙๗. นัย- ขุ. ธ. ๒๕/๑๕ นัย- ขุ. ชา. ปญฺจก. ๒๗/๑๘๒.

๔๒๕. อเวเรน จ สมฺมนฺติ.
เวรย่อมระงับด้วยไม่มีเวร.
วิ. มหา. ๕/๓๓๖. ม. อุ. ๑๔/๒๙๗. ขุ. ธ. ๒๕/๑๕. ขุ. ชา. ปญฺจก. ๒๗/๑๘๒.

๔๒๖. น หิ เวเรน เวรานิ สมฺมนฺตีธ กุทาจนํ.
ในกาลไหน ๆ เวรในโลกนี้ย่อมระงับด้วยเวรไม่ได้เลย.
วิ. มหา. ๑๕/๓๓๖. ม. อุ. ๑๔/๒๙๗. ขุ. ธ. ๒๕/๑๕. ขุ. ชา. ปญฺจก. ๒๗/๑๘๒.

---

๒๕. สัจจวรรค คือ หมวดความสัตย์.

๔๒๗. สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสานํ.
ความสัตย์นั้นแล ดีกว่ารสทั้งหลาย.
สํ. ส. ๑๕/๕๘. ขุ. สุ. ๒๕/๓๖๐.

๔๒๘. สจฺจํ เว อมตา วาจา.
คำสัตย์แล เป็นวาจาไม่ตาย.
สํ. ส. ๑๕/๒๗๘. ขุ. เถร. ๒๖/๔๓๔.

๔๒๙. สจฺเจน กิตฺตึ ปปฺโปติ.
คนได้เกียรติ (ชื่อเสียง) เพราะความสัตย์.
สํ. ส. ๑๕/๓๑๖. ขุ. สุ. ๒๕/๓๖๑.

๔๓๐. สจฺเจ อตฺเถ จ ธมฺเม จ อหุ สนฺโต ปติฏฺฐิตา.
สัตบุรุษได้ตั้งมั่นในความสัตย์ที่เป็นอรรถและเป็นธรรม.
สํ. ส. ๑๕/๒๗๘. ขุ. สุ. ๒๕/๔๑๒. ขุ. เถร. ๒๖/๔๓๔.

๔๓๑. สจฺจมนุรกฺเขยฺย.
พึงตามรักษาความสัตย์.
ม. อุ. ๑๔/๔๓๖.

---

๒๖. สติวรรค คือ หมวดสติ.

๔๓๒. สติ โลกสฺมิ ชาคโร.
สติเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลก.
สํ. ส. ๑๕/๖๑.

๔๓๓. สติ สพฺพตฺถ ปตฺถิยา.
สติจำปรารถนาในที่ทั้งปวง.
ว. ว.

๔๓๔. สติมโต สทา ภทฺทํ.
คนผู้มีสติมีความเจริญทุกเมื่อ.
สํ. ส. ๑๕/๓๐๖.

๔๓๕. สติมา สุขเมธติ.
คนมีสติย่อมได้รับความสุข.
สํ. ส. ๑๕/๓๐๖.

๔๓๖. สติมโต สุเว เสยฺโย.
คนมีสติเป็นผู้ประเสริฐทุกวัน.
สํ. ส. ๑๕/๓๐๖.

๔๓๗. รกฺขมาโน สโต รกฺเข.
ผู้รักษาควรมีสติรักษา.
ส.ส.

๒๗. สัทธาวรรค คือ หมวดศรัทธา.

๔๓๘. สทฺธา พนฺธติ ปาเถยฺยํ.
ศรัทธารวบรวมไว้ซึ่งเสบียง (คือกุศล).
สํ. ส. ๑๕/๖๑.

๔๓๙. สทฺธา สาธุ ปติฏฺฐิตา.
ศรัทธาตั้งมั่นแล้ว ยังประโยชน์ให้สำเร็จ.
สํ. ส. ๑๕/๕๐.

๔๔๐. สุขา สทฺธา ปติฏฺฐิตา.
ศรัทธาตั้งมั่นแล้ว นำสุขมาให้.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๙.

๔๔๑. สทฺธีธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ.
ศรัทธาเป็นทรัพย์ประเสริฐของคนในโลกนี้.
สํ. ส. ๑๕/๕๘. ขุ. สุ. ๒๕/๓๖๐.

๔๔๒. สทฺธา ทุติยา ปุริสสฺส โหติ.
ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของคน.
สํ. ส. ๑๕/๓๕, ๕๒.

๒๘. สันตุฏฐีวรรค คือ หมวดสันโดษ.

๔๔๓. สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ.

ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง.

ขุ. ธ. ๒๕/๕๒.

๔๔๔. ตุฏฺฐี สุขา ยา อิตรีตเรน.

ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้.

ขุ. ธ. ๒๕/๕๙.

๔๔๕. สุโข วิเวโก ตุฏฺฐสฺส สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต.

ความสงัดของผู้สันโดษ มีธรรมปรากฏ เห็นอยู่ นำสุขมาให้.

วิ. มหา. ๔/๖. ขุ. อุ. ๒๕/๘๖.

๔๔๖. ยํ ลทฺธํ เตน ตุฏฺฐพฺพํ.

ได้สิ่งใด พึงพอใจด้วยสิ่งนั้น.

วิ. ภิ. ๓/๙๖. ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๔๔.

๔๔๗. สลาภํ นาติมญฺเญยฺย.

ไม่ควรดูหมิ่นลาภของตน.

ขุ. ธ. ๒๕/๖๕.

๒๙. สมณวรรค คือ หมวดสมณะ.

๔๔๘. สมณีธ อรณา โลเก.

สมณะในศาสนานี้ ไม่เป็นข้าศึกในโลก.

สํ. ส. ๑๕/๖๑.

๔๔๙. น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตี สมโณ โหติ ปรํ วิเหฐยนฺโต.

บรรพชิตฆ่าผู้อื่นเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เป็นสมณะเลย.

ที. มหา. ๑๐/๕๗. ขุ. ธ. ๒๕/๔๐.

๔๕๐. อสญฺญโต ปพฺพชิโต น สาธุ.

บรรพชิตผู้ไม่สำรวม ไม่ดี.

ขุ. ชา. วีส. ๒๗/๔๔๖.

๔๕๑. อเปโต ทมสจฺเจน น โส กาสาวมรหติ.

ผู้ปราศจากทมะและสัจจะ ไม่ควรครองผ้ากาสาวะ.

ขุ. ธ. ๒๕/๑๖. ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๘๓. ขุ. เถร. ๒๖/๔๐๐.

๔๕๒. อุเปโต ทมสจฺเจน ส เว กาสาวมรหติ.

ผู้ประกอบด้วยทมะและสัจจะนั้นแล ควรครองผ้ากาสาวะ.

ขุ. ธ. ๒๕/๑๖. ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๘๓. ขุ. เถร. ๒๖/๔๐๐.

๔๕๓. สุภาสิตทฺธชา อิสโย.

ฤษีทั้งหลาย มีสุภาษิตเป็นธงชัย.

สํ. นิ. ๑๖/๓๒๖. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๖๖. ขุ. ชา. อสีติ. ๒๘/๑๕๒.

๔๕๔. สมโณ อสฺส สุสฺสมโณ.
สมณะ พึงเป็นสมณะที่ดี.
วิ. มหาภงฺค. ๑/๒๙๘.

๔๕๕. สามญฺเญ สมโณ ติฏฺเฐ.
สมณะ พึงตั้งอยู่ในภาวะแห่งสมณะ.
ส. ส.

---

๓๐. สามัคคีวรรค คือ หมวดสามัคคี.

๔๕๖. สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี.
ความพร้อมเพรียงของหมู่ ให้เกิดสุข.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๑. ขุ. อิติ. ๒๕/๒๓๘. องฺ. ทสก. ๒๔/๘๐.

๔๕๗. สมคฺคานํ ตโป สุโข.
ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกัน ให้เกิดสุข.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๑.

๔๕๘. สพฺเพสํ สงฺฆภูตานํ สามคฺคี วุฑฺฒิสาธิกา.
ความพร้อมเพรียงของปวงชนผู้เป็นหมู่ ยังความเจริญให้สำเร็จ.
ส. ส.

๓๑. สีลวรรค คือ หมวดศีล.

๔๕๙. สีลํ ยาว ชรา สาธุ.
ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา.
สํ. ส. ๑๕/๕๐.

๔๖๐. สุขํ ยาว ชรา สีลํ.
ศีลนำสุขมาให้ตราบเท่าชรา.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๙.

๔๖๑. สีลํ กิเรว กลฺยาณํ.
ท่านว่าศีลนั่นเทียว เป็นความดี
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๘.

๔๖๒. สีลํ โลเก อนุตฺตรํ.
ศีลเป็นเยี่ยมในโลก.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๒๘.

๔๖๓. สํวาเสน สีลํ เวทิตพฺพํ.
ศีลพึงทราบได้เพราะอยู่ร่วมกัน.
นัย- ขุ. อุ. ๒๕/๑๗๘

๔๖๔. สาธุ สพฺพตฺถ สํวโร.
ความสำรวมในที่ทั้งปวง เป็นดี.
สํ. ส. ๑๕/๑๐๖. ขุ. ธ. ๒๕/๖๔.

๔๖๕. สญฺญมโต เวรํ น จียติ.
เมื่อคอยระวังอยู่ เวรย่อมไม่ก่อขึ้น.
ที. มหา. ๑๐/๑๕๙. ขุ. อุ. ๒๕/๒๑๕.

๔๖๖. สีลํ รกฺเขยฺย เมธาวี.
ปราชญ์พึงรักษาศีล.
ขุ. อิติ. ๒๕/๒๘๒.

---

๓๒. สุขวรรค คือ หมวดสุข.

๔๖๗. สพฺพตฺถ ทุกฺขสฺส สุขํ ปหานํ.
ละเหตุทุกข์ได้ เป็นสุขในที่ทั้งปวง.
ขุ. ธ. ๒๕/๕๙.

๔๖๘. อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก.
ความไม่เบียดเบียน เป็นสุขในโลก.
วิ. มหา. ๔/๖. ขุ. อุ. ๒๕/๘๖.

๔๖๙. เตสํ วูปสโม สุโข.
ความสงบระงับแห่งสังขาร เป็นสุข.
สํ. ส. ๑๕/๘. ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๐.

๔๗๐. นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ.
ความสุข (อื่น) ยิ่งว่าความสงบ ไม่มี.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๔๗๑. นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ.
นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.
ม. ม. ๑๓/๒๘๑. ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๔๗๒. สุโข พุทฺธานํ อุปฺปาโท.
ความเกิดขึ้นแห่งท่านผู้รู้ทั้งหลาย นำสุขมาให้.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๑.

๔๗๓. สุขา สทฺธมฺมเทสนา.
การแสดงสัทธรรม นำความสุขมาให้.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๑.

๔๗๔. อทสฺสเนน พาลานํ นิจฺจเมว สุขี สิยา.
จะพึงมีความสุขเป็นนิตย์แท้จริง ก็เพราะไม่พบเห็นคนพาล.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๔๗๕. สุขํ สุปติ พุทฺโธ จ เยน เมตฺตา สุภาวิตา.
ผู้เจริญเมตตาดีแล้ว ย่อมหลับและตื่นเป็นสุข.
ว. ว.

๔๗๖. น เว อนตฺถกุสเลน อตฺถจริยา สุขาวหา.
การประพฤติประโยชน์ กับคนไม่ฉลาดในประโยชน์ ไม่นำสุขมาให้เลย.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๕.

---

๓๓. เสวนาวรรค คือ หมวดคบหา.

๔๗๗. วิสฺสาสา ภยมนฺเวติ.

เพราะความไว้ใจ ภัยจึงตามมา.

ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๐.

๔๗๘. อติจิรํ นิวาเสน ปิโย ภวติ อปฺปิโย.

เพราะอยู่ด้วยกันนานเกินไป คนที่รักก็มักหน่าย.

ขุ. ชา. เตรส. ๒๗/๓๔๗.

๔๗๙. ยํ เว เสวติ ตาทิโส.

คบคนใด ก็เป็นเช่นคนนั้นแล.

ว. ว.

๔๘๐. เอกรตฺตํ ทฺวิรตฺตํ วา ทุกฺขํ วสติ เวริสุ.

อยู่ในพวกไพรีคืนเดียวหรือสองคืน ก็เป็นทุกข์.

ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๔.

๔๘๑. ทุกฺโข พาเลหิ สํวาโส อมิตฺเตเนว สพฺพทา.

อยู่ร่วมกับพวกพาลนำทุกข์มาให้เสมอไป เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู.

ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๔๘๒. ธีโร จ สุขสํวาโส ญาตีนํ ว สมาคโม.

อยู่ร่วมกับปราชญ์นำสุขมาให้ เหมือนสมาคมกับญาติ.

ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๔๘๓. สุโข หเว สปฺปุริเสน สงฺคโม.
สมาคมกับสัตบุรุษ นำสุขมาให้.
ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๕๕.

๔๘๔. นิหียติ ปุริโส นิหีนเสวี.
ผู้คบคนเลว ย่อมเลวลง.
องฺ. ติก. ๒๐/๑๕๘.

๔๘๕. ทุกฺโข พาเลหิ สงฺคโม.
สมาคมกับคนพาล นำทุกข์มาให้.
ขุ. ชา. นวก. ๒๗/๒๖๕.

๔๘๖. น สงฺคโม ปาปชเนน เสยฺโย.
สมาคมกับคนชั่ว ไม่ดีเลย.
ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๖๑.

๔๘๗. น ปาปชนสํเสวี อจฺจนฺตํ สุขเมธติ.
ผู้ไม่คบหาคนชั่ว ย่อมได้รับสุขส่วนเดียว.
ขุ. ชา. สตฺตก. ๒๗/๔๖.

๔๘๘. พาลสงฺคตจารี หิ ทีฆมทฺธาน โสจติ.
ผู้เที่ยวสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน.
ขุ. ธ. ๒๕/๔๒.

๔๘๙. ยตฺถ เวรี นิวีสติ น วเส ตตฺถ ปณฺฑิโต.
ไพรีอยู่ในที่ใด บัณฑิตไม่ควรอยู่ในที่นั้น.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๔.

๔๙๐. สงฺเกเถว อมิตฺตสฺมึ.
ควรระแวงในศัตรู.
ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๕๗.

๔๙๑. มิตฺตสฺมิมฺปิ น วิสฺสเส.
แม้ในมิตรก็ไม่ควรไว้ใจ.
ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๕๗.

๔๙๒. น วิสฺสเส อวิสฺสฏฺเฐ.
ไม่ควรไว้ใจในคนไม่คุ้นเคย.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๐.

๔๙๓. วิสฺสฏฺเฐปิ น วิสฺสเส.
แม้ในคนคุ้นเคย ก็ไม่ควรไว้ใจ.
ขุ. ชา. เอก. ๒๗/๓๐.

๔๙๔. นาสฺมเส กตปาปมฺหิ.
ไม่ควรไว้ใจคนทำบาป.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๙๐.

๔๙๕. นาสฺมเส อลิกวาทิเน.
ไม่ควรไว้ใจคนพูดพล่อย ๆ.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๙๐.

๔๙๖. นาสฺมเส อตฺตตฺถปญฺญมฺหิ.
ไม่ควรไว้ใจคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๙๐.

๔๙๗. อติสนฺเตปิ นาสฺมเส.
ไม่ควรไว้ใจคนที่แสร้งทำสงบเสงี่ยม.
ขุ. ชา. ทสก. ๒๗/๒๔๐.

๔๙๘. อเปตจิตฺเตน น สมฺภเชยฺย.
ไม่ควรคบกับคนสิ้นคิด.
ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๘๔.

๔๙๙. น สนฺถวํ กาปุริเสน กยิรา.
ไม่ควรทำความสนิทสนมกับคนชั่ว.
ขุ. ชา. ทุก. ๒๗/๕๕.

๕๐๐. มาสฺสุ พาเลน สงฺคจฺฉิ อมิตฺเตเนว สพฺพทา.
อย่าสมาคมกับคนพาลซึ่งเป็นดังศัตรูทุกเมื่อ.
ขุ. ชา. นวก. ๒๗/๒๖๕.

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๔/๗/๒๕๑๐

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร โทร 23111
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๐